

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום
كلية للديمقراطية والسلام
The Adam Institute for Democracy & Peace

על-שם אמיל גרינצוויג على اسم إميل غرينتسفايغ
in Memory of Emil Grunzweig

דמוקרטיה במשבר

הצעות לדיון בסוגיות
דמוקרטיות אקטואליות

ד"ר אוקי מרושק קלארמן

אפריל 2023 ניסן תשפ"ג

פיתוח וכתיבת התוכנית: אוקי מרושק קלאמן

עריכה: יולנדה גרינהוט

עיצוב: איימן פוואקה

הפרויקט 'דמוקרטיה במשבר – הצעות לדיון בסוגיות דמוקרטיות
אקטואליות' התאפשר בזכות תרומת משרד מיתר | עורכי דין"

© כל הזכויות שמורות לאדם המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג

סיון תשפ"ג – אפריל 2023

מדרשת אדם, יער ירושלים, ת.ד. 3536, ירושלים 91033

טלפון. 02-6448290 | 054-4448290

דוא"ל: info@adaminstitute.org.il

[/https://www.adaminstitute.org.il](https://www.adaminstitute.org.il)

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום
كلية للديمقراطية والسلام
Adam Institute for Democracy & Peace
על-שם אמיל גרינצוויג על-שם אמיל גרינצוויג
In Memory of Emil Grunzweig

תוכן העניינים

4	מבוא
5	נושא 1 שוויון – מושג השוויון ומשמעותו במשטר הדמוקרטי
6	הפעלה: עיצוב שוויון – מהו שוויון?
10	הפעלה: שוויון של זהות ושוויון של שונות
15	נושא 2 חופש הביטוי
16	הפעלה: מה בין חופש ביטוי לבין הסתה בכלל והסתה לגזענות באופן מיוחד
20	נושא 3 הכרעת רוב ועריצות רוב
21	הפעלה: הכרעת רוב ועריצות הרוב
24	נושא 4 הפרדת רשויות וחשיבותה
25	הפעלה: הפרדת רשויות וחשיבותה
27	נושא 5 בחירת שופטים בדמוקרטיה
28	הפעלה: מינוי שופטים במדינה דמוקרטית
31	נושא 6: הזכות להיבחר בדמוקרטיה
33	הפעלה: הזכות השווה להיבחר במדינה דמוקרטית
36	נושא 7 גבול הציות
37	הפעלה: סוגים שונים של אי-ציות לחוק האם ומתי הם לגיטימיים?
43	נושא 8 עילת הסבירות
44	הפעלה: מהי עילת הסבירות ולמה צריך אותה?
46	נושא 9: מחאה לגיטימית בדמוקרטיה
48	הפעלה: הזכות למחאה
51	נושא 10: ההיבט המגדרי של ההפיכה המשטרית
52	הפעלה: הפרדות מעצמות ומחלישות

מבוא

בימים פוליטיים סוערים אלו במדינת ישראל, למערכת החינוך תפקיד בעל ערך רב, והוא להנגיש לתלמידים ולתלמידות את הידע על הסוגיות הדמוקרטיות העומדות במחלוקת ולהבהיר את המשמעויות הדמוקרטיות קצרות וארוכות הטווח שלהן. כמו כן, על המערכת לתת בידי תלמידיה את הכלים הדמוקרטיים להשפעה על מקבלי ההחלטות במידה והם בוחרים בכך. כל אלו בכפוף לחוק החינוך הממלכתי הממליץ על חינוך לדמוקרטיה, לחשיבה ביקורתית ולמעורבות חברתית (חוזר מנכ"ל: [התכנית הלאומית ללמידה משמעותית – השיח החינוכי על נושאים השנויים במחלוקת](#); וגם [חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953 סעיף 2](#)).

מדרשת אדם מציעה סדרת מערכי פעילות בנושאים אקטואליים לדיון בכיתה להבנת הסוגיות הדמוקרטיות השנויות במחלוקת העומדות בימים אלו על הפרק.

אנו ממליצים.ות בצד זאת לקיים השתלמות לצוותים החינוכיים, כדי שיוכלו להכיר לעומק את שיטת ההנחיה של מדרשת אדם "[בצוותא – המרה של קונפליקט בדילמה](#)", העומדת בבסיס הפעילויות המוצעות, כדי למצות את פוטנציאל החשיבה המצוי בכל אחת מהן.

נושאי הפעילויות בחוברת:

1. שוויון – מושג השוויון ומשמעותו במשטר הדמוקרטי
2. חופש הביטוי
3. הכרעת רוב ועריצות רוב בדמוקרטיה
4. הפרדת רשויות וחשיבותה
5. בחירת שופטים בדמוקרטיה
6. הזכות להיבחר
7. גבול הציות
8. עילת הסבירות
9. מחאה לגיטימית בדמוקרטיה
10. ההיבט המגדרי של ההפיכה המשפטית

הערה: סדר הפעילויות המופיע בחוברת אינו מחייב. אנו מציעות ומציעים לבחור בכל פעם בפעילות הקשורה לאירועים האקטואליים, או לחילופין לתוכניות הלימודים האחרות שלכם בבית הספר. מוזמנים ומוזמנות ליצור קשר איתנו,

ד"ר אוקי מרושק-קלארמן,

מנכ"לית מדרשת אדם

054-4448296 054-4448290 uki@adaminstitute.org.il

נושא 1: מהו השוויון ומה משמעותו באורח החיים ובמשטר הדמוקרטי

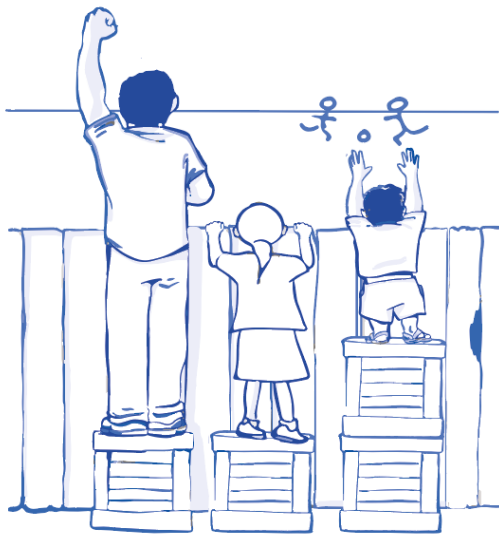
הקדמה

ערכי היסוד של אורח החיים והמשטר הדמוקרטי הם שוויון, חירות ואחווה. מוסדות השלטון הדמוקרטיים נועדו לאפשר מימוש מיטבי של ערכים אלו.

חינוך לדמוקרטיה מחייב למידה והבנה של הערכים הללו ושל הקשר ההדוק המתחייב בינם לבין המוסדות, המאפשרים את מימושם.

חשיבותו של מושג השוויון נובעת מכך שהוא מגדיר את תנאי ההסכם החברתי בין האזרח לשלטון או לקהילה. ההחלטה, במה בני אדם שווים, ובמה הם אמורים להיות שווים, היא למעשה ההחלטה מה מתחייבת החברה לתת לכל השותפים בה ללא הבדל, ומהי התחייבותם של השותפים כלפי חבריהם וכלפי השלטון. מענה לשאלות אלו, מהווה בסיס למבנה החברתי כולו.

בהפעלות המוצעות כאן נעסוק במשמעויות הדמוקרטיות השונות של מושג השוויון ובחשיבות של כל אחת מהן לקיום המערכת הדמוקרטית.

בהפעלה הראשונה – נלמד מהו שוויון ערך האדם, מהו שוויון הזדמנויות ומהו שוויון בתוצאות, מהו שוויון מבוסס זהות מול שוויון מבוסס שונות?

בהפעלה השנייה – נבחן מתי יחס זהה בין שונים הוא אפליה ומתי הוא מקדם חירות ונבחן מתי יחס שונה לבני אדם מהווה אפליה ומתי הוא מקדם חירות ושוויון.

זהו רק מבוא קצר לעיון בשאלות הדמוקרטיות המרתקות הקשורות במושגי היסוד האמורים.

בימים אלו של מאבק על אופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל, יש להבנתן ערך וחשיבות רבה. זהו תפקידנו החינוכי.

הפעלה: עיצוב שוויון – מהו שוויון?

מטרת הפעילות

● בירור המשמעויות השונות של מושג השוויון.

חומרים/עזרים

- 📌 שמיניות בריסטול, צבעים וטושים, מגוון חומרי יצירה, דבק, מספריים.
- 📌 לוח וגירים או בריסטול וטושים.
- 📌 דף הגדרות: "מושגים שונים של שוויון" (מצורף).

מהלך הפעילות

שלב א': יצירה

1. מחלקים את הקבוצה לקבוצות קטנות בנות שלושה משתתפים. כל קבוצה מתבקשת ליצור יצירה שתבטא את מושג השוויון לפי תפיסת חבריה וחברותיה באמצעות חומרי היצירה שהובאו לפעילות.
2. **במליאה** - נציגי הקבוצות מציגים את היצירה המעוצבת ומסבירים מהו מושג השוויון אותו ניסו לקבוצתם לבטא.
3. רושמים על הלוח/הבריסטול את המשמעויות השונות שניתנו למושג השוויון על ידי המשתתפים (שוויון הזדמנויות; שוויון מתוך שונות; שוויון ערך האדם...).
4. דיון במליאה בשאלות הבאות:
 - מהי משמעות המושג "שוויון" לפי כל אחת מהיצירות?
 - האם חלוקת העבודה בקבוצה הייתה שוויונית או לא? מדוע? על פי איזה מובן של שוויון?
 - האם שרר שוויון בין היחידים בכל אחת מהקבוצות?
 - האם שרר שוויון בין הקבוצות?
 - האם הייתם רוצים שהעבודה בקבוצות תיעשה בצורה שוויונית?
 - האם הייתם רוצים שיתקיים שוויון העונה על כל אחת מהגדרות שניתנו למושג?
 - מהם הקשיים העולים מכל אחת מתפיסות השוויון שהוזכרו?

שלב ב' - מושגים שונים של שוויון

1. מחלקים את דף ההגדרות "מושגים שונים של שוויון" לכל המשתתפים/משתתפות ומבקשים מהם לקרוא את ההגדרות ולמצוא הגדרה התואמת את אחת מתפיסות השוויון שהועלו בעת העבודה בקבוצות.
2. **דיון במליאה**
 - האם ההגדרות המופיעות בדף דומות לתפיסות שהוצגו בעת העבודה בקבוצות? במה? האם הן שונות מהן? במה?
 - האם עולה מדף ההגדרות תפיסה חדשה של מושג השוויון שלא עלתה בדיון הקבוצתי? מהי?
3. סיכום - מסכמים את עיקרי הדברים שעלו בדיון ומזכירים את תפיסות השוויון השונות, כגון שוויון הזדמנויות; שוויון מתוך שוויון; שוויון ערך האדם וכן הלאה.

דף הגדרות: מושגים שונים של שוויון

שוויון ערך האדם

הדתות השונות מייחסות ערך שווה לכל בני האדם בגלל היותם ברואי האל אשר נבראו בצלמו. גישות חילוניות מייחסות ערך שווה לבני אדם כבעלי תבונה בעלי יכולות מוסריות. לאדם [...] חשובה הידיעה או האמונה שהוא כאדם איננו נחות מכל הבחינות מאנשים אחרים. [...] בני האדם לפחות רוצים להאמין שאינם שווים פחות. (רבקה בר-יוסף, "בעיית השוויון מנקודת ראות סוציולוגית", שבח אדן (עורך), שוני ושוויון: חומר לימודים לבית הספר העל-יסודי, 1991, עמ' 29)

מה שוויון?

"[...] השוויון פירושו ביטול אפליה חברתית-היסטורית ולא ביטול של כל הבדל באשר הוא הבדל. [...] דווקא הדגשת ההבדלים, מימושם וטיפוחם, מגשימה את עקרון השוויון יותר מעקרון השוויון המאחד וה"מתמטי". [...] אנו רואים, שהשוויון אינו תבונה משותפת לבני האדם המאחדת אותם, אלא דרישה להפעיל ולממש את חירותם." (רן סיגד, "על מושג השוויון", עיון, כה, תשל"ד, עמ' 25-26)

שוויון הזדמנויות ושוויון בתוצאות

שוויון הזדמנויות פירושו מתן אפשרות שווה לכול לפעול להשגת המשאבים העומדים לרשות החברה. שוויון בתוצאות פירושו לדאוג שבפועל, האזרחים יחלקו ביניהם את משאבי החברה בצורה שוויונית. "[...] השאלה היא איפה צריך לבדוק או איפה צריך להבטיח את השוויון. האם השוויון צריך להיות במוצא של תהליך כלשהו או בתוצאה של אותו תהליך. או בתרגום עממי, האם מדובר על שוויון הזדמנויות או על שוויון בתוצאות." (רבקה בר-יוסף, "בעיית השוויון מנקודת ראות סוציולוגית", שבח אדן (עורך), שוני ושוויון: חומר לימודים לבית הספר העל-יסודי, 1991, עמ' 30)

שוויון בפני החוק

בהכרזות על זכויות האדם, כוללים בדרך כלל שני היבטים של הזכות לשוויון: שוויון בפני החוק ואיסור אפליה מטעמים מסוימים, כגון השתייכות לגזע, למין, לדת או ללאום. דרישת השוויון בפני החוק מבטאת את התפיסה כי בהליך השיפוטי אין שום הבדלים רלוונטיים בין אנשים: אין להדור את הדל בריבו ואין להטות משפט לעשיר. [...]. אפליה מוגדרת כהתנהגות שונה כלפי אדם מטעמים שאינם מצדיקים את השוני בהתנהגות. השאלה המרכזית, המעוררת כל טענה של אפליה, היא בדיוק זו: האם אכן קיימים במצב טעמים המצדיקים את ההתייחסות השונה? (רות גביזון, "זכויות האדם", רות גביזון, חגי שניידור (עורכים), זכויות האדם והאזרח בישראל: מקראה, א, 1991, עמ' 31)

שוויון – לכל אדם לפי צרכיו ומכל אדם לפי יכולתו

שוויון בסיפוק הצרכים פירושו ביסוס ההסדר החברתי על העיקרון שכל יחיד יקבל מהקבוצה מענה לצרכיו באופן שונה, ושתרומתו תהיה בהתאם ליכולתו. הרעיון הוא לאפשר לכל השותפים בחברה לספק את צרכיהם בהתאם לאפשרויות העומדות בפני החברה. ככל שאפשרויותיה של החברה תהיינה רבות יותר, כך גם תגדל רמת סיפוק הצרכים של כל יחיד.

שוויון זכויות

שוויון זכויות פירושו הסדר המגדיר את התחייבות החברה לרמה מסוימת של סיפוק הצרכים החיוניים של האדם. למרות זאת, אין החברה מתחייבת לחלק את מכלול משאביה באופן שווה בין יחידה; ההתחייבות היא לרמה מוסכמת, שעל המעוניין להרחיבה לפעול לשם כך בכוחות עצמו. "זכויות האדם והאזרח הם "אינטרסים" מסוגים שונים, שהם מוגנים ומובטחים לכול [...] והם מוקנים לאדם מתוקף היותו אדם (או אזרח), ולא מתוקף היותו אדם מסוים, בעל כישורים מסוימים, או מכיוון שהוא מצוי בעמדה מסוימת, או שהוא בעל תפקיד מסוים. כלומר, אלו זכויות אוניברסליות, המוקנות באופן שוויוני לכל אדם." יוסי זיו, "מדוע לתת זכויות שוות לכל אדם", **כל אדם**, 9: זכויות שוות (דצמבר 1992), עמ' 1

שוויון מתוך הבדל (קבלת השונות) – שוויון מתמטי (מתן יחס זהה לכל אדם)

נקודת המוצא של שוויון מתוך הבדל היא שעל מנת ליצור שוויון, השונות בין בני אדם מחייבת התייחסות נפרדת לכל אחת ואחד. שוויון מתוך זהות (שוויון מתמטי) מניח שכדי שיווצר שוויון, יש לנהוג בכל בני האדם באופן זהה ואחיד.

שוויון וחירות

יש המציגים את החירות כמושג המנוגד למושג השוויון. בעוד שחירות נתפסת כאפשרות למימוש מרב הרצונות והצרכים, השוויון נתפס כמי שמגביל אותה. הגישה החינוכית של מדרשת אדם גורסת כי מושגי השוויון והחירות נגזרים זה מזה בהיותם עקרונות דמוקרטיים בסיסיים – **הזכות השווה לחירות של כל אדם**. לתפיסתנו, חירות ללא שוויון פירושה חירות הניתנת רק לחלק מהשותפים בחברה. הניסיון להציג את מושג החירות כסותר את מושג השוויון נכון לגבי הקבוצה הפריווילגית, אך אינו נכון לגבי הקבוצה המוחלשת. הקבוצה המוחלשת תרחיב את חרותה אם יהיה שוויון ואילו הקבוצה בעלת הכוח תאלץ לוותר על חלקה. [...] בני אדם שווים זה לזה לא רק בכך שכולם בני אדם אלא גם בכך שכולם שונים זה מזה. זכותם של בני האדם לממש ולפתח שונות זו, ועקרון השוויון הוא הבא לקבוע זאת על-פי מושג החירות. הן סיגד, "על מושג השוויון" **עיון**, כה (תשל"ד), עמ' 26-27

שותפות ושוויון

תפיסת העולם הדמוקרטית מניחה זכות שווה של כל איש ואשה להיות שותפים באופן שווה בתהליכי קבלת החלטות הנוגעות לכולם. אם לכולם ערך שווה, אין סיבה לתת עדיפות לאנשים מסויימים בתהליכי קבלת ההחלטות בנושאים החשובים לכולם. אם לכולם ערך שווה, והם שונים ביכולותיהם, הרי שלכל אחד תרומה סגולית חשובה לתהליכי חשיבה משותפים. אם לכולם ערך שווה וכולם בעלי יכולות מגוונות ושונות, הרי שהשתתפותם בקבלת החלטות עשויה לשפר ולטייב את ההחלטות.

הפעלה: שוויון של זהות ושוויון של שונות

הקדמה

למושג השוויון משמעויות שונות ומגוונות. בהפעלה זו נעסוק בשתי הגדרות אשר נראות על פניו סותרות זו את זו. על פי האחת, שוויון פירושו יחס שונה לאנשים, על פי צרכיהם השונים, תכונותיהם השונות ומטרותיהם המגוונות; ועל פי האחרת, שוויון פירושו יחס זהה לבני אדם. עמדות אלו באות לביטוי בדבריהם של פרופ' רן סיגד ושל פרופ' רות גביזון ז"ל.

פרופ' רן סיגד: [...] השוויון פירושו ביטול אפליה חברתית היסטורית ולא ביטול של כל הבדל באשר הוא הבדל... דווקא הדגשת ההבדלים, מימושם וטיפולם, מגשימה את עקרון השוויון יותר מעקרון השוויון המאחד והמתמטי. אנו רואים שהשוויון אינו תכונה משותפת לבני האדם המאחדת אותם, אלא הדרישה לממש את חירותם. " (רן סיגד "על מושג השוויון" עיון כה תשל"ד עמודים 25-26)

פרופ' רות גביזון: "בהכרזת זכויות האדם, כוללים בדרך כלל שני היבטים של הזכות לשוויון: שוויון בפני החוק ואיסור אפליה מטעמים מסוימים, כגון השתייכות למין, דת, גזע או ללאום. דרישת השוויון בפני החוק מבטאת את התפיסה כי בהליך השיפוטי אין שום הבדלים רלוונטיים בין אנשים: אין להדור את הדל בריבו ואין להטות משפט לעשיר."

אפליה מוגדרת כהתנהגות שונה כלפי בני אדם מטעמים שאינם מצדיקים את השוני בהתנהגות. השאלה המרכזית, המעוררת כל טענה של אפליה, היא בדיוק זו: האם אכן קיימים במצב טעמים המצדיקים את ההתייחסות השונה? " (פרופ' רות גביזון: זכויות האדם והאזרח בישראל: מקראה, א' 1991, עמ' 31) הסוגיות בהן נעסוק בפעילות זו הן:

- האם ומתי יחס שונה הוא מפלה ומתי הוא מקדם חירות באופן שווה?
- מתי היחס הזהה מפלה ומתי הוא מתחייב מטעמי הוגנות ומוסר?
- האם יש סתירה בין העמדות הללו או שמא הן משלימות זו את זו?

מטרות הפעילות

- 🎯 לבחון מתי יחס זהה לבני אדם ולקבוצות מבטא יחס שוויוני ביניהם ומתי יחס זהה מבטא אפליה?
- 🎯 לבחון מתי יחס שונה בין בני אדם ובין קבוצות מבטא יחס שוויוני ומתי יחס שונה מבטא אפליה?

חומרים/אמצעים:

- 📌 דף עבודה אישי – שוויון של זהות ושוויון של שונות – עותק לכל תלמיד/ה (מצ"ב)
- 📌 דף עבודה קבוצתי – רצוי בגדול 3A – עותק לכל קבוצה (מצ"ב)
- 📌 דף עם 6 איורים – שוויון/אי שוויון – עותק לכל קבוצה (מצ"ב)

מהלך הפעילות:

1. מציגים בפני התלמידים והתלמידות את מטרת ההפעלה הנ"ל ומציינים שהם.ן עומדים לנסות לתת מענה לשתי השאלות המופיעות בהן.
2. המליאה מתחלקת לקבוצות בנות 4-5 משתתפים.ות; כל אחד/אחת מקבל את דף העבודה לביצוע המשימות הבאות:
 - א. תחילה, על המשתתפים למלא את דף העבודה באופן אישי – לתת דוגמה לכל אחת מהאפשרויות המופיעות בריבועים על הדף. דוגמה מחייהם ליחס זהה שוויוני, דוגמה מחייהם ליחס זהה מפלה, דוגמה מחייהם ליחס שונה שוויוני ודוגמה מחייהם ליחס שונה מפלה.
 - ב. כל אחד.ת מחברי הקבוצה יציג את הדוגמאות האישיות בפני חבריו.
 - ג. המשתתפים.ות יצינו את ההסכמות ביניהם ואת המחלוקות וינסו לנסח דרך להבחין להסביר איך ידעו אם מדובר ביחס זהה שוויוני למפלה? איך ידעו אם מדובר בהיפוכו?
3. מחלקים לכל קבוצה את 6 האיורים המצורפים וחברי כל קבוצה מתבקשים למקם אותם על דף עבודה משותף (מצ"ב) ובו ריבועים ריקים. מיקום האיורים צריך להיעשות בהסכמה בין חברי הקבוצה, כדי שיוכלו להציג דף משותף בפני מליאת הכתה.
4. **דיון במליאה:**
 - א. כל קבוצה תציג את תוצרי עבודתה ואת מסקנותיה לגבי השאלות המופיעות במטרות ההפעלה.
 - ב. המנחה תציג/יציג מספר מצבים שנויים במחלוקת בדיון הציבורי בימים אלו והתלמידים/ות יתבקשו לבחון האם העקרונות שניסחו להבחנה, עוזרים להם לתת מענה לסוגיות האקטואליות?
המקרים להתייחסות במליאה:
 1. שוויון בנטל - זהות שוויונית או זהות מפלה?
 2. הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי – שונות שוויונית או מפלה?
 3. חניות נפרדות לנכים ושאינם נכים – שונות שוויונית או מפלה?
 4. דיבור עברית בכתה עם תלמידים יהודים וערבים - זהות שוויונית או מפלה?

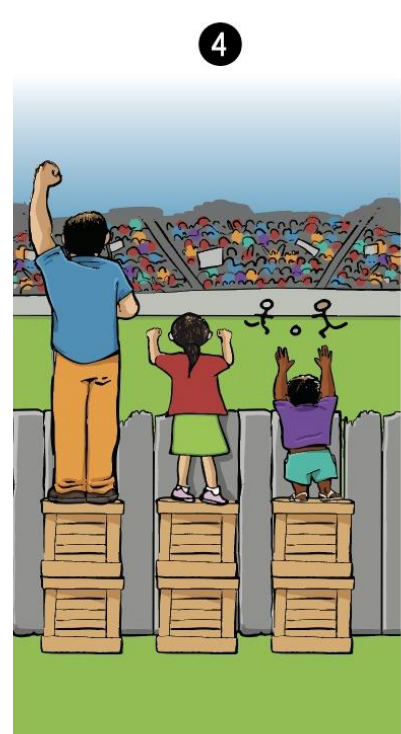
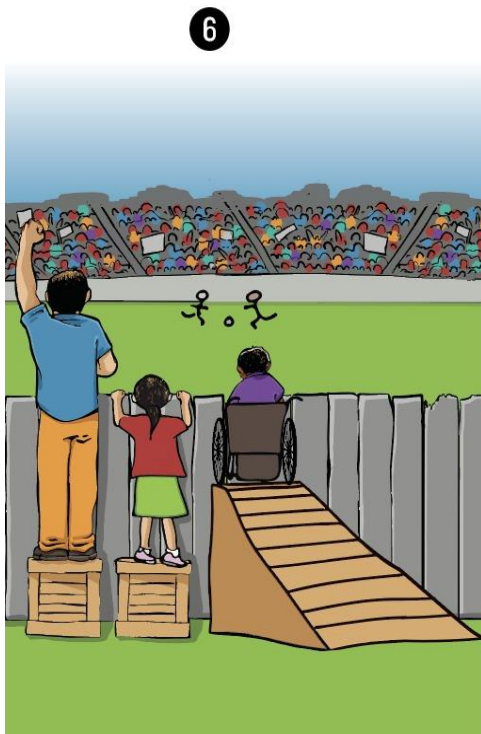
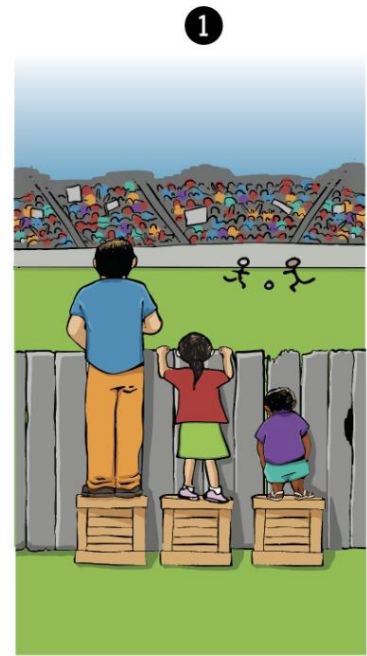
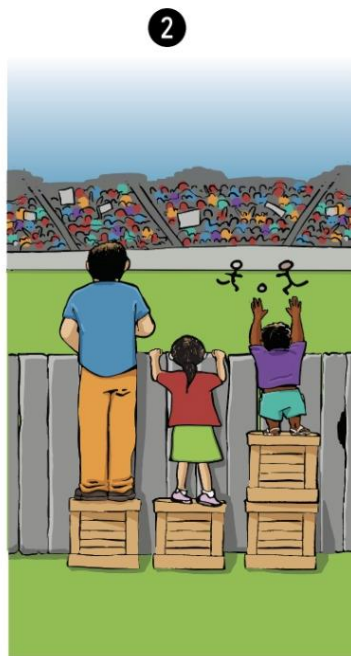
דף עבודה – שוויון של זהות ושוויון של שונות

- א. תחילה יש למלא את דף העבודה באופן אישי – לתת דוגמה אחת או יותר לכל אחת מארבע האפשרויות המופיעות על הדף. אפשר לבחור במקרים שחוויתם. באופן אישי או במקרים אחרים שאתם מכירים.ות.
- ב. לאחר מכן, הציגו בפני חברי וחברות הקבוצה את הדוגמאות שרשמתם.ן על הדף.
- ג. קיימו דיון קבוצתי בו תעלו את ההסכמות ביניכם ואת המחלוקות ונסו ביחד לנסח דרך להבחין בין הסוגיות הללו. איך נדע אם מדובר ביחס זהה שוויוני למפלה? איך נדע אם מדובר בהיפוכו?

דוגמאות ליחס זהה לא שוויוני	דוגמאות ליחס זהה שוויוני

דוגמאות ליחס שונה לא שוויוני	דוגמאות ליחס שונה שוויוני

איורים - שוויון/אי-שוויון

דף עבודה קבוצתי (רצוי בגודל 3A)

הינכם מתבקשים למקם את האיורים על דף עבודה קבוצתי בריבועים הריקים לפי הכותרות שהיו בדף העבודה האישי: יחס זהה שוויוני / יחס זהה לא שוויוני / יחס שונה שוויוני / יחס שונה לא שוויוני - או החליטו על הגדרה אחרת. המיקום צריך להיעשות בהסכמה בין חברי הקבוצה. הדף המשותף יוצג בפני מליאת הכתה.

נושא 2: חופש הביטוי

הקדמה

בימים אלו של משבר פוליטי בישראל ושל מחלוקות קשות על דרכה הראויה של החברה הישראלית בעתיד הקרוב והרחוק, שפת הדיבור הופכת קשה ופוגענית. הרצון להגן על חופש הביטוי כעקרון מרכזי וחשוב ביותר בחיים הדמוקרטיים, פוגש ברצון להגן על עצמנו מפני הרס היחסים בין השותפים בחברה ובסכנה מפני מעשים אלימים להם דיבור מסית עלול לגרום. כדי להגן עלינו מפני הסכנות שדיבור יהפוך למעשה אלימות הרסני, המחוקקים בארצות השונות חוקקו חוקים נגד הסתה ואלו מגבילים את חופש הביטוי.

השימוש בחיי היום יום במושג ההסתה נעשה לעיתים במטרה למנוע את חופש הביטוי מהאחר, רק משום שאינו עולה בקנה אחד עם העמדות שלנו, ולא בהכרח מפני שהוא מסוכן לנו. וכן, לעיתים אנו מתירים דיבור מסוכן לחיי אדם, רק משום שהוא עולה בקנה אחד עם האידאולוגיה שלנו.

בהפעלה זו ננסה להבין לעומק מהי הסתה, כדי שלא להפוך את השימוש בה כלי לצמצום חופש הביטוי ללא הכרח. נביא בפני התלמידים שתי גישות תיאורטיות על טיבה של ההסתה וכן את החוק למניעת הסתה של מדינת ישראל. למידה שלהם תוכל, כך אנו מקווים, להרחיב ולהגן על חופש הביטוי מחד ולצמצם את סכנות ההסתה מנגד.

מאמרים ופעילויות נוספות בנושא חופש הביטוי אפשר למצוא בתוכנית "[כוחה של מילה - חינוך להגנה על חופש הביטוי ולהתמודדות עם הסתה וגזענות](#)" של מדרשת אדם והאגודה לזכויות האזרח.

הפעלה: מה בין חופש הביטוי לבין הסתה בכלל והסתה לגזענות באופן מיוחד

מטרות הפעילות:

- א. ללמוד על הגישות השונות להבחנה בין חופש ביטוי להסתה.
- ב. ללמוד את החוק במדינת ישראל נגד הסתה וגזענות.
- ג. לתרגל את היכולת להבחין בין חופש ביטוי להסתה.

אמצעים

- 🔗 טקסט: שתי גישות להבחנה בין חופש ביטוי להסתה – עותק לכל משתתף/משתתפת (מצורף).
- 🔗 החוק נגד הסתה לגזענות (מצורף).
- 🔗 טלפונים ניידים.

מהלך הפעילות

חלק א' – היכרות עם הגישות להבחנה בין חופש הביטוי להסתה ותרגול

1. לימוד הגישות להבחנה בין חופש ביטוי להסתה בכלל ולגזענות באופן מיוחד
 - א. מחלקים לכל משתתף/משתתפת את הטקסט: "שתי גישות להבחנה בין חופש הביטוי להסתה לגזענות" ומבקשים שיקראו אותו.
 - ב. המשתתפים.ות מתבקשים להביא אירועים המדגימים את כל אחת מהגישות שקראו בטקסט הנ"ל.
 - ג. מקיימים דיון במליאה בניסיון להבהיר את השוני בין הגישות.
2. תרגול הידע שנלמד, בהקשר לאירועים אקטואליים (בקבוצות קטנות) – עם טלפונים ניידים.
 - א. חלוקה לקבוצות בנות 4-5 משתתפים.ות.
 - ב. חברי כל קבוצה מתבקשים לחפש בטלפונים הניידים שלהם דוגמאות להסתה, במסרונים שכתבו להם, או באלו שהם כתבו לאחרים, על פי הקריטריונים שנלמדו.
 - ג. חברי הקבוצה ישתפו את חבריהם בטקסטים השונים שמצאו ברשת, וינסו להשיב ביחד – האם האירוע המתואר הוא אירוע של הסתה לגזענות או לא?
 - לפי איזו גישה הוא אירוע של הסתה ולפי איזו לא?
 - האם יש לאסור בחוק ביטוי כמו זה שתואר באירוע שהציגו בפני חבריהם וחברותיהם?
4. דיון מסכם במליאה

המשתתפים/משתתפות יתבקשו לסכם את הדברים שנלמדו במפגש בהתייחס לנקודות הבאות:

 - מהם הקשיים הקיימים בכל אחת מהגישות להגדרת תופעת ההסתה?
 - איך נתייחס, ומה ניתן לעשות כאשר מתגלעים גילויי גזענות בבית הספר, בקהילה ובמדיה החברתית?

חלק ב' להפעלה, לאלו המבקשים להעמיק וללמוד על החוק הישראלי נגד הסתה לגזענות.

1. בירור היחס של המשתתפים. ות לחוק נגד הסתה לגזענות (בקבוצות קטנות)

מדובר בנוסח משפטי ויתכן כי יידרשו הסברים לנוסח החוק. המשתתפים יסייעו אלו לאלו.

- המשתתפים יתבקשו לקרוא בקבוצות הקטנות את החוק נגד גזענות. הם יתבקשו להזכיר ולרשום לחבריהם את האירועים בהם דנו בחלק א' של הפעילות.
- לאחר מכן הם יתבקשו לומר האם היו פונים לבית המשפט כדי לטפל באירוע שקיבלו. מהם הנימוקים שלהם לפנות למערכת המשפט ומהם הנימוקים שלהם נגד?

2. דיון מסכם במליאה:

- המשתתפים/משתתפות יתבקשו לסכם את הדברים שנלמדו במפגש בהתייחס לנקודות הבאות:
- מהם הקשיים הקיימים בכל אחת מהגישות להגדרת תופעת ההסתה?
 - במה החוק נגד הסתה לגזענות מסייע לנו כחברה, והאם הייתם משנים אותו?
 - האם יש לחוקק בבית הספר חוק נגד הסתה לגזענות?

מידע למנחה:

הגישה התועלתנית

הגישה התועלתנית מבחינה בין חופש הביטוי לבין ההסתה, על פי מבחן התוצאה הצפוי בו, ומציעה לבחון האם הביטוי בו מדובר מהווה סכנה ממשית לאדם ולסביבתו (על פי עקרון הסכנה הברורה והמיידיית = הוודאית). הסכנה הוודאית כתוצאה מהדיבור, היא המפתח לאבחנה בין חופש ביטוי, לבין הסתה. יתרונות וחסרונות הגישה התועלתנית: באופן כללי, היתרון של הגישה התועלתנית היא בהרחבת חופש הביטוי, משום שההגבלות עליו מתקיימות רק כאשר יש סכנה וודאית כתוצאה מהביטוי המסית. בכל מקרה אחר, אין איסור על ביטוי, גם אם הוא פוגע במישהו.

הגישה העקרונית

הגישה העקרונית בוחנת את תוכן דבריו של האדם, ללא קשר למצב בו הם נאמרים. תוכן השולל את עקרונות הדמוקרטיה חייב להיות מוגבל או אסור בביטוי, בין אם כרוכה בכך 'סכנה מיידיית' ובין אם לאו. יתרונות וחסרונות הגישה העקרונית: באופן כללי, כוחה של גישה זו הוא בצמצום צורות דיבור פוגעניות. אבל מכאן גם חסרונה – שהרי צמצום ביטוי, גם אם הוא פוגעני מקדם לעיתים חשיבה רציונאלית, הבנה של המציאות, ביטוי אישי ועוד בנוסף, קיים קושי מהגדרה של צורות דיבור פוגעניות, ומה שעבור האחד נחשב פוגעני, יכול להראות עבור האחר באופן אחר.

כרטיסיות הגדרה לשתי הגישות

כרטיסיית הגדרה א' – העמדה התועלתנית

עקרון הסכנה הברורה והמיידית להבחנה בין חופש הביטוי להסתה (מבחן התוצאה)

העמדה התועלתנית מגדירה הסתה כדיבור המהווה "סכנה ברורה ומיידית". השאלה המכרעת היא – באיזה הקשר נאמרו הדברים ומה צפויה להיות השפעתם בטווח הקצר. [...].

השופטים "אגרנט וברק אימצו לכן את גישתו של הולמס, שעל פיה מותר, ואף ראוי, לדכא את חופש הדיבור, כאשר קיימת 'סכנה ברורה ומיידית' או 'ודאות קרובה' לפגיעה קשה בביטחון האישי או הקולקטיבי כתוצאה מן 'הדיבור'. [...]. הסתה היא התבטאות, שיוצרת בנסיבות העניין (תוכן ההתבטאות, הדובר, השומע והאווירה) הסתברות של הובלה למעשים אלימים ולא חוקיים" (משה נגבי, 1997).

כרטיסיית הגדרה ב' – העמדה העקרונית

להבחנה בין חופש הביטוי להסתה (מבחן התוכן)

העמדה העקרונית קובעת, כי יש להגדיר דברים כהסתה על פי תוכנם. הסתה אינה צריכה להיות מאופיינת על ידי הערכת תוצאות המעשה, אלא באופן עקרוני. תוכן השולל את עקרונות הדמוקרטיה חייב להיות מוגבל או אסור בביטוי, בין אם כרוכה בכך "סכנה מיידית" ובין אם לאו. יש לשלול דיבורים שיש בהם ביטול ההסכם הדמוקרטי לפיו "לכל אדם זכות שווה לחירות". על פי קריטריון זה, אין זה הוגן שמי שאינו מקבל עליו את העקרונות הדמוקרטיים יזכה מפרותיו.

"נושא הגנת הדמוקרטיה הוא בגדר של עיקרון מוסרי ולא עניין המותנה ברמת הסכנה או בקרבתה" (כהן אלמגור, 1994:241).

חוק איסור הסתה לגזענות (תיקון: תשמ"ו, תשנ"ח)

סימן א' 1 הסתה לגזענות, לאלימות או לטרור (תיקון תשס"ב)

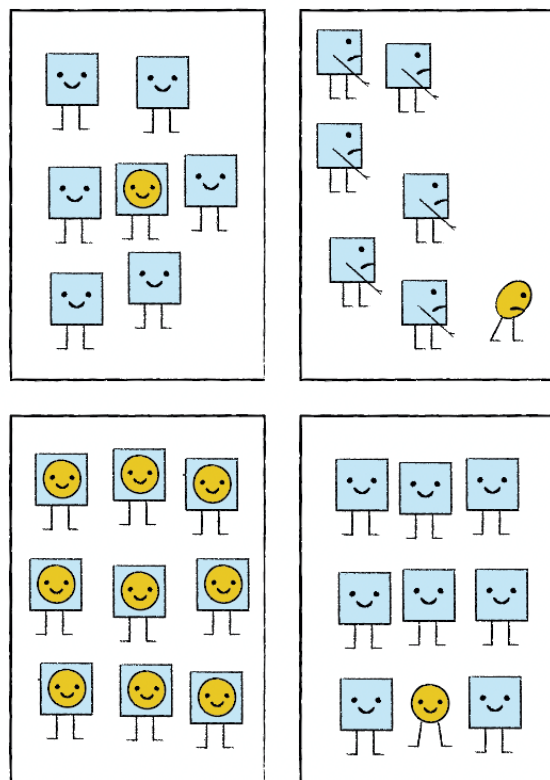
- 144 א. הגדרות (תיקון: תשמ"ו, תשנ"ח)
בסימן זה –
"גזענות" - רדיפה, השפלה, ביזוי, גילוי איבה, עוינות או אלימות, או גרימת מדנים כלפי ציבור או חלקים של האוכלוסיה, והכל בשל צבע או השתייכות לגזע או למוצא לאומי-אתני;
- 144 ב. איסור פרסום הסתה לגזענות (תיקון: תשמ"ו)
(א) המפרסם דבר מתוך מטרה להסית לגזענות, דינו – מאסר חמש שנים.
(ב) לענין סעיף זה, אין נפקא מינה אם הפרסום הביא לגזענות או לא ואם היה בו אמת או לא.
- 144 ג. פרסום מותר (תיקון: תשמ"ו)
(א) פרסום דין וחשבון נכון והוגן על מעשה כאמור בסעיף 144ב, לא יראוהו כעבירה על אותו סעיף, ובלבד שלא נעשה מתוך מטרה להביא לגזענות.
(ב) פרסום ציטוט מתוך כתבי דת וספרי תפילה, או שמירה על פולחן של דת, לא יראו אותם כעבירה לפי סעיף 144ב, ובלבד שלא נעשה מתוך מטרה להסית לגזענות.
- 144 ד. החזקת פרסום גזעני (תיקון: תשמ"ו)
המחזיק לשם הפצה פרסום האסור לפי סעיף 144ב כדי להביא לגזענות, דינו – מאסר שנה, והפרסום יחולט.
- 144 ד2. הסתה לאלימות או לטרור (תיקון: תשס"ב)
(א) המפרסם קריאה לעשיית מעשה אלימות או טרור, או דברי שבח, אהדה או עידוד למעשה אלימות או טרור, תמיכה בו או הזדהות עמו (בסעיף זה – פרסום מסית), ועל פי תוכנו של הפרסום המסית והנסיבות שבהן פורסם, יש אפשרות ממשית שיביא לעשיית מעשה אלימות או טרור, דינו – מאסר חמש שנים.
(ב) בסעיף זה, "מעשה אלימות או טרור" – עבירה הפוגעת בגופו של אדם או המעמידה אדם בסכנת מוות או בסכנת חבלה חמורה.
(ג) פרסום דין וחשבון נכון והוגן על פרסום האסור על פי הוראות סעיפים קטנים (א) ו-(ב), אינו עבירה לפי סעיף זה.
- 144 ד3. החזקת פרסום המסית לאלימות או לטרור (תיקון: תשס"ב)
המחזיק, לשם הפצה, פרסום האסור לפי סעיף 144ד2, דינו – מאסר שנה, והפרסום יחולט.
- 144 ה. הגשת אישום
לא יוגש כתב אישום לפי סימן זה אלא בהסכמה בכתב של היועץ המשפטי לממשלה.

סימן א' 2 עבירות שנאה (תיקון תשס"ה)

- 144 ו. עבירות ממניע גזענות או עוינות כלפי ציבור – נסיבה מחמירה (תיקון: תשס"ה)
א. העובר עבירה מתוך מניע של גזענות כהגדרתה בסימן א' 1 או של עוינות כלפי ציבור מחמת דת, קבוצה דתית, מוצא עדתי, נטיה מינית או היותם עובדים זרים, דינו – כפל העונש הקבוע לאותה עבירה או מאסר עשר שנים, הכל לפי העונש הקל יותר
ב. בסעיף זה "עבירה" – עבירה נגד הגוף, החירות או הרכוש, עבירה של איומים או סחיטה; עבירות של בריונות ותקלות לציבור ושל מטרדים הכלולים בסימנים ט' ו,א בפרק זה, ועבירה בשירות הציבור וכלפיו הכלולה בפרק ט' סימן ד', הכל למעט עבירה שהעונש שנקבע לה הוא מאסר.

נושא 3: הכרעת רוב ועריצות הרוב

הקדמה

החלטות רבות במשטרים דמוקרטיים מתקבלות בהכרעת רוב, זאת למרות שאין זו השיטה היחידה האפשרית לקבלת החלטות משותפות והיא בוודאי איננה הטובה ביותר להשגת שוויון וחירות. רוב איננו כולל את כולם, ולכן אינו שוויוני, וחירותם של השייכים לרוב גדולה מזו של המיעוט. אפשרי לפיכך לקבל החלטות בקונצנזוס (החלטה פה אחד) ובדרכים נוספות המביאות לידי ביטוי את רצון כולם בצורה טובה יותר. עם זאת, קיימים מצבים רבים, בהם אין אפשרות אלא לקבל החלטה בהכרעת רוב. מצב עניינים זה מחייב משנה זהירות בשימוש בקבלת החלטות על ידי הרוב וכן מחייב הגנה על הכלל מפני שימוש שאינו ראוי בכוחו. מצב עניינים של שימוש הרוב בכוחו על מנת להרע ולפגוע במיעוט נקרא "עריצות רוב".

"עקרון הכרעת הרוב עשוי להפוך בקלות לעקרון עריצות הרוב, ולכן אחד ההבדלים הגדולים בין דמוקרטיה למדינות שאינן דמוקרטיות הוא היחס למיעוט דווקא.

מגבלות כוחו של הרוב וזכויותיו הבלתי מעורעות של המיעוט מהוות עיקרון מרכזי בדמוקרטיה, עקרון שאינו נופל מעקרון הכרעת הרוב" ([מתוך פרסום של מכון הרטמן](#))

ההפעלה המוצעת כאן, עוסקת בהיכרות עם התופעה של "עריצות רוב" ובדרכים הדמוקרטיות להתמודד איתה. נבחן את האפשרויות הדמוקרטיות להגביל את הכרעת הרוב, כדי להבטיח שלא יעשה שימוש לרעה בכוחו.

מקורות מידע נוספים על עריצות הרוב וסקירה של ההוגים שעסקו בכך, אפשר למצוא:

[ויקיפדיה כאן](#)

סרטון קצר של המכון הישראלי לדמוקרטיה: <https://www.idi.org.il/galleries/23460>

הפעלה: הכרעת רוב ועריצות הרוב

מטרת הפעילות:

🎯 לבחון את השאלה: כיצד מתגוננים נגד עריצות הרוב במדינות דמוקרטיות?

חומרים/עזרים:

📌 דף עם רשימת מקרים להכרעה – עותק לכל תלמיד/ה (דוגמה מצורפת).

מהלך הפעילות

שלב א': בירור מהי עריצות רוב ודין במקרים

1. בירור מהי עריצות רוב:

- התלמידים/תלמידות מתבקשים לחפש מאמרים על המושג "עריצות רוב";
- לאחר שקראו – הם מתבקשים להסביר לחבריהם וחברותיהן בכמה מילים מה הבינו ממה שקראו.

2. מקרים לדין:

- א. מחלקים לכל משתתף/משתתפת את רשימת המקרים (מופיעה בסוף הפעלה), כל אחד/אחת מתבקש/ת להחליט מהי הדרך המיטבית להתמודד איתם.
- ב. חלוקה לקבוצות בנות 5 משתתפים. כל אחת. כל קבוצה תתבקש להחליט כיצד לנהוג בכל אחד מהמקרים שברשימה שבדף:
 1. לקבל את הכרעת הרוב.
 2. להתנגד באופן אישי להחלטת הרוב (לא להצביע יחד אתו)
 3. לחוקק חוקה בה יהיה כתוב שבמצבים מסוג זה הרוב אינו רשאי לקבל את ההחלטה אלא גורם בעל סמכות שונה. (מה תהיה הסמכות?)
 4. להיפרד מהרוב וליצור קבוצה חדשה.
 5. לתת בידי בג"ץ את האפשרות לפסול חוקים עריצים
 6. אחר
- ג. נציגי הקבוצות יציגו את עמדותיהם בנושא בפני מליאת הכתה. ניתן יהיה לשאול שאלות הבהרה. אם יש זמן, יוצע למשתתפים ולמשתתפות לבחון את היחס בין הרוב למיעוט בקבוצה הקטנה בה התקיים הדיון; לבחון אם היו מרוצים ממנו וכיצד היו משנים את היחס במידה ולא היה נכון מבחינתם?

שלב ב' - כיצד מונעים את עריצות הרוב במדינות דמוקרטיות שונות בעולם?

מטרת חלק זה של הפעילות היא ללמוד על הדרכים השונות הקיימות בעולם כדי למנוע עריצות רוב.

1. חלוקה לקבוצות עבודה קטנות של 4-5 משתתפים/ות כל אחת לביצוע משימה בשיטת הג'יקסו: כל קבוצה תחפש בגוגל את אחד מהכלים או המנגנונים המתוארים בהמשך בהם נעשה שימוש בעולם

במטרה למנוע עריצות רוב. חברי הקבוצה יקראו ביחד את הטקסט המתאר את הדרך אותה התבקשו לחקור. הם יסבירו האחד לשני ולשנייה מה הבינו ויגבשו עמדה כיצד להסביר

זאת לחברי הקבוצות האחרות. (לדוגמה, אם קיבלו את המשימה לראות כיצד חוקה מונעת עריצות רוב, יחפשו על כך מקורות, ילמדו עם חברי קבוצתם ויתכננו איך להסביר זאת בצורה המיטבית לחבריהם).

2. חלוקה מחדש לקבוצות בנות 4-5 משתתפים.ות – בכל קבוצה יהיה נציג/ה מכל קבוצות הג'יקסו הנ"ל, כך שבכל אחת מהן ניתן יהיה ללמוד על כל הגישות הקיימות בעולם. (הקבוצות החדשות הן קבוצות מעורבות של תלמידים מהקבוצות הקודמות.)

• כל משתתף/משתתפת יסבירו לחברי וחברות הקבוצה החדשה מה למדו בקבוצה הקודמת שהיו בה על הדרך למנוע עריצות רוב.

• המשתתפים יתבקשו לחשוב ולהחליט מהי הדרך המיטבית למנוע בה עריצות רוב במדינת ישראל. הם יתבקשו לדרג את האפשרויות מהטובה ביותר לפחות טובה - מהדמוקרטית יותר לדמוקרטית פחות.

3. בקבוצות: התלמידים.ות יתייחסו לדיון הציבורי המתקיים בימים אלו במדינת ישראל וישתפו את חבריהם בתשובה לשאלה – האם המידע שנוסף להם מהלמידה המשותפת גורם להם לראות באופן שונה את הדיון הציבורי המתקיים בימים אלו במדינת ישראל או לא?

הנושאים אותם תתבקש כל קבוצה לחקור (בשלב הראשון כל קבוצה חוקרת נושא אחד.

1. קבוצה ראשונה - חוקה דמוקרטית כאמצעי להגנה בפני עריצות רוב

2. קבוצה שנייה - חוקי יסוד כאמצעי הגנה בפני עריצות רוב

3. קבוצה שלישית - בית הדין לצדק של האיחוד האירופי (בית דין על-לאומי)

4. קבוצה רביעית - בג"ץ

5. קבוצה חמישית - שני בתי נבחרים (פרלמנט ארה"ב כדוגמה).

6. אתם יכולים להוסיף אפשרות משלכם.

4. **לסיכום במליאה המשתתפים/משתתפות יתבקשו להתייחס לנקודות הבאות:**

- מהו הדבר המשמעותי ביותר שלמדו בשני המפגשים בקבוצות – האם הלמידה רלוונטית לחייהם החברתיים בבית הספר? האם היא רלוונטית לדיון הציבורי המתקיים בימים אלו במדינת ישראל?
- מה אפשר ללמוד על המתרחש סביבנו בימים אלו ומהן הדרכים המיטביות להתמודד עם החשש לעריצות רוב בכל מדינה ובישראל בכלל זה?

דף עבודה קבוצתי: מקרים לדין

א. עבודה אישית: עליך להחליט מהי הדרך המיטבית להתמודד עם כל אחד מהמקרים שלפניך.

<ul style="list-style-type: none">דיירי בניין בן 5 קומות היו צריכים להחליט היכן יונח פח האשפה של הבניין בו הם חיים. הדיירים החליטו ברוב קולות כי הפח צריך להיות מונח לפתחו של הדייר בקומה הראשונה.
<ul style="list-style-type: none">בכתת בית ספר רוב בנים ומיעוט בנות. מספר הבנים 20 ומספר הבנות 10. בכתה התקיימה הצבעה למי תינתן הרשות לשחק במגרש בית הספר בהפסקות. רוב הבנים בכתה החליטו שהמגרש יעמוד לרשותם בהפסקות.
<ul style="list-style-type: none">בכתת בית הספר רוב בנות ומיעוט בנים. מספר הבנות 20 ומספר הבנים 10. בכתה התקיימה הצבעה והבנות החליטו שהמגרש יעמוד לרשותן בהפסקה.
<ul style="list-style-type: none">בצרפת החליט הרוב לאסור על נשים מוסלמיות ללכת עם חיג'אב על ראשן.
<ul style="list-style-type: none">בישראל החליט הרוב כי על יהודים חילוניים להתחתן בחתונה דתית.
<ul style="list-style-type: none">אחר: הוסיפו דוגמה משלכם למצב של עריצות רוב. הדוגמה יכולה להיות מהבית, הכתה, הקהילה או המדינה.

ב. עבודה קבוצתית: החליטו כיצד יש לנהוג בכל אחד מהמקרים שברשימה שלעיל:

1. לקבל את הכרעת הרוב.
2. להתנגד באופן אישי להחלטת הרוב (לא להצביע יחד אתו)
3. לחוקק חוקה בה יהיה כתוב שבמצבים מסוג זה הרוב אינו רשאי לקבל את ההחלטה אלא גורם בעל סמכות שונה. (מה תהיה הסמכות?)
4. להיפרד מהרוב וליצור קבוצה חדשה.
5. לתת בידי בג"ץ את היכולת לפסול חוקים עריצים
6. אחר

נושא 4: הפרדת רשויות וחשיבותה

הקדמה

”מה זה בעצם ”הפרדת רשויות“?”

חלוקת סמכויות בין רשויות השלטון כך שלא ייווצר מצב של ריכוז הכוח בידי רשות אחת. לצורך העניין – שלא יהיה גוף שלטוני אחד שיעסוק גם בחקיקה, גם בביצוע וגם בשפיטה – משום שזה מצב שמעודד עריצות ופוגע בחירות. רעיון הפרדת הרשויות קדם לדמוקרטיה, אך הוא נחשב היום עקרון בסיסי של משטר דמוקרטי”

מתוך המאמר של המכון הישראלי לדמוקרטיה: **כל מה שרציתם לדעת על הפרדת רשויות בישראל:**

<https://www.idi.org.il/articles/28475>

הפעלה: הפרדת רשויות וחשיבותה

מוצע לקיים את הפעילות במספר שעורים.

מטרות ההפעלה

- להבין את חשיבות קיומן של הרשויות השונות בדמוקרטיה – מחוקקת, מבצעת ושופטת.
- להבין את חשיבות הפרדת הרשויות בדמוקרטיה.
- לבחון את האיזון הנכון בין הרשויות.
- להכיר את צורות ההפרדה בין הרשויות בעולם.

חומרים

- בריסטולים או גליונות נייר – שלושה לכל קבוצה בת 4-5 משתתפים/משתתפות.
- רצועות בריסטול/נייר – כ-10 רצועות לכל קבוצת תלמידים ותלמידות המונה 5 משתתפים.
- כלי כתיבה, דפים, טושים, מספרים

מהלך הפעילות:

שלב א'

- הכתה תחלק לקבוצות בנות 4-5 משתתפים. כל קבוצה תקבל שלושה בריסטולים ורצועות נייר וחבריה וחברותיה יתבקשו לפעול בהתאם להנחיות הבאות:
 - לכתוב בראש כל גיליון את אחת הכותרות: רשות מחוקקת; רשות מבצעת; רשות שופטת.
 - לכתוב על רצועות הנייר את תפקידי כל אחת מהרשויות ולהניח אותן על הגיליון המתאר את אותה הרשות. רשימת התפקידים של הרשות האמורה תהיה רשומה בצורה ברורה על רצועות הבריסטול שיונחו על הבריסטול. (אם התלמידים לא יודעים מהן, אפשר לעיין במקורות באינטרנט).
 - המשתתפים. ות יקראו ביחד את רשימת התפקידים של כל אחת מהרשויות שרשמו על רצועות הנייר.
- חברי הקבוצה יתייחסו לשאלה – מה תהיה ההשפעה על המציאות החברתית פוליטית של ביטול כל אחת מהרשויות (להשפעה עליהם כפרטים, כחלק מקבוצות שייכות מגדריות, תרבותיות, לאומיות או אחרות):
 - מה יקרה אם לא תהיה רשות מחוקקת?
 - מה יקרה אם לא תהיה רשות מבצעת?
 - מה יקרה אם לא תהיה רשות שופטת על מרכיביה השונים?חברי הקבוצה ירשמו את מסקנותיהם כדי להביאם בפני המליאה.

3. דיון במליאה:

- כל הקבוצות מתבקשות להניח את הבריסטולים שהכינו במרכז החדר.
- כל קבוצה תציג את ממצאיה – מהי החשיבות של כל אחת מהרשויות ואת ההשפעות הצפויות לביטול כל אחת מהן.

שלב ב'

1. המשתתפים. וזאת מתבקשים לבחון האם היו רוצים להעביר תיפקוד מסוים שתואר כשייך לרשות אחת לרשות האחרת. במידה וכן, הם יתבקשו להעביר את רצועת הבריסטול למיקום החדש עליו חשבו.
2. המשתתפים. וזאת יוזמנו להגיב לפעולת ההעברה של התפקידים לרשות אחרת ולפעולת החיבור בדרך בה יבחרו. הם יכולים לבטא את דעתם, לנסות לשכנע, למנוע את ההעברה, כל דבר שנראה להם נכון.

3. דיון במליאה :

שאלות על תוכן הדיון:

- מה קורה כאשר מעבירים תיפקוד של רשות אחת לאחרת ?

שאלות על התהליך בקבוצה:

- כיצד הגיבו המשתתפים על העברת הרצועות?
- איזו מהתגובות הייתה אפקטיבית?
- איזו הייתה ראויה?
- איזו מהתגובות הייתה לגיטימית מבחינה דמוקרטית ואיזו לא? (האם שכנוע לגיטימי, האם החלטה משותפת? האם העברה בכוח, אחר?)

סיכום המהלך כולו:

המנחה תעלה/יעלה את השאלות הבאות :

- מהם תפקידי הרשויות בדמוקרטיה? מה צריכים להיות תפקידי כל אחת מהרשויות?
- האם ומדוע חשוב לקיים את כל הרשויות ומה קורה כאשר מבטלים אחת מהן?
- האם צריך להתקיים חיבור בין הרשויות, באילו תחומים כן ובאילו לא ומה צריך להיות טיב החיבור?
- מי צריך להחליט על תפקידיה של כל רשות, על ביטול של רשות, או כל שינוי אחר בהקשר זה?

חיבור לאקטואליה :

- מהן ההצעות שמעלה הממשלה הקיימת בנושא?
- מה ניתן לומר עליהן בעקבות סדרת הדיונים שהתקיימו בכתה ?

המשך אפשרי למעמיקים –

- קראו את המאמר המשווה בין שיטות שונות של הפרדת רשויות במדינות שונות בעולם – בקישור: <https://www.idi.org.il/articles/28475>
- מה ניתן ללמוד על ההבדלים ביניהן. מהם היתרונות והחסרונות של כל אחת מהגישות ?

נושא 5: בחירת שופטים בדמוקרטיה

הקדמה

בימים אלו מתקיים דיון נוקב במדינת ישראל על הדרכים הראויות למנות את שופטי ישראל. בפעילות המוצעת ננסה לבחון עם משתתפי ה ההשתלמות מהן הדרכים הראויות לבחירת שופטים במדינת ישראל.

”במדינה הדמוקרטית הרשות השופטת היא אחת משלוש רשויות השלטון (המחוקקת, המבצעת והשופטת), על האיזונים והבלמים ביניהן. הרשות השופטת מופקדת על שמירת שלטון החוק, שהכל כפופים לו: רשויות השלטון, אזרחי המדינה וכל הבא בשעריה”. כמו כן מגשימה הרשות השופטת את זכויות האדם (חירות, כבוד, שוויון ועוד) ואת ערכי הדמוקרטיה המהווה את מבצרה הערכי והמוסרי של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.”

”השופט נוטל על עצמו מטלה כבדה ואחריות גדולה, בעשותו במלאכת השיפוט פוסק השופט בסכסוכים בין אדם לחברו ובין אדם לרשות במקרים הבאים לפניו. הוא מכריע בדיני ממונות, ובדיני נפשות וקובע נורמות וערכים המעוגנים ומגולמים בחוק. הוא שומר על התנהלותן התקינה של זרועות השלטון ומונע חריגה מסמכות, שימוש לרעה בה ופגיעה בלתי מידתית ושלא לתכלית ראויה בזכויות האדם....”

(מתוך מאמר של: [המכון הישראלי לדמוקרטיה, דמותו של השופט](#), 25.4.2012 טובה שטרסברג-כהן)

כפי שאנו רואים, תפקיד זה הוא רב אחריות ולמילוי שלו נדרש ידע רב, תכונות מוסריות, ומחויבות לשלטון החוק ולזכויות אדם. כיצד ניתן לאתר את בעלי הסגולות המתוארות ומיהם אלו המסוגלים לאתרם? סוגיה זו מעסיקה אזרחים ואזרחיות רבים, פוליטיקאים, אנשי משפט, פילוסופים פוליטיים, אנשי מדע המדינה ואחרים. מטרת הפעלה זו היא לפתוח צוהר לתלמידים ולתלמידות לדיון המורכב בסוגיה זו וכן להכיר להם את הדרכים הנהוגות במדינות שונות בעולם לעניין זה. הפעילות המוצעת כאן היא משחקית, והיא לכאורה רחוקה מרחק רב מעולם המשפט. אנו נעסוק תחילה בדיון בשאלת המינוי הראוי של שופטים במשחקי כדור בספורט, כדי לאפשר לתלמידים ולתלמידות להתחבר לסוגיה המורכבת בדרך חווייתית, ופשוטה. מהאנלוגיה המשחקית, נתקדם אל הדיון החברתי הפוליטי המסעיר את החברה הישראלית בימים אלו ונאפשר למשתתפים ולמשתתפות, ללמוד על הנעשה בארץ ובעולם בתחום זה. אנו מקוות שתמצאו פעילות זו מהנה ומועילה.

הפעלה: מינוי שופטים במדינה דמוקרטית – משחק כדור-יד

מטרות הפעילות:

- לבחון מהי הדרך הדמוקרטית המיטבית לבחירת שופטים במדינת ישראל.
- ללמוד על הדרכים לבחירת שופטים במדינות דמוקרטיות בעולם.

חומרים/עזרים:

- 🔗 כדור משחק (כדור-רגל או כדור-יד), אמצעי לסימון המגרש (גיר, מסקינטייפ וכד').
- 🔗 2 חפיסות שוקולד (רגיל, ללא גלוקן, טבעוני, כשר, אחר)
- 🔗 חומרים תיאורטיים:

רקע תיאורטי השוואתי על מינוי שופטים בעולם – כיצד בוחרים שופטים במדינות אחרות - הליכי מינוי

שופטים – מבט השוואתי: <https://www.idi.org.il/parliaments/7961/7977>

מהו החוק לבחירת שופטים במדינת ישראל עד לימים אלו? - מאמר: מינוי שופטים בישראל: שאלות

ותשובות - <https://www.idi.org.il/articles/46596>

סרטון קצר על מינוי שופטים במדינת ישראל - המכון הישראלי לדמוקרטיה:

https://www.youtube.com/watch?v=m5IQ45_m2Wo

מאמר "דמותו של שופט" <https://www.idi.org.il/parliaments/7961/7966>

מהלך הפעילות :

המנחה תסביר למשתתפים שהם עומדים לשחק משחק כדור יד שלפניו יתקיים דיון, מי יהיו השופטים בו. לא חייבים לקיים את המשחק, אבל צריך להתנהל כאילו הוא עומד להתקיים. מה שחשוב הוא הדיון. מי שרוצה ליישם את ההחלטה שקבוצות הדיון יקבלו ולשחק את המשחק אחרי הדיון, מוזמן/מוזמנת לעשות זאת. אם המשחק לא מתקיים, אפשר פשוט לתת את השוקולד המוצע כפרס לכל המשתתפים והמשתתפות במשחק.

שלב א' – התארגנות לקראת משחק קט-יד:

1. הכנה לקראת המשחק: מוודאים שיש כדור משחק; מסמנים שערי משחק וסימון קו אמצע של המגרש/כיתה (אפשר עם גיר או כל אמצעי אחר, אפשר לשחק את המשחק בחצר בית הספר).

2. מחלקים את הכתה ל-2 קבוצות מתחרות ומסבירים את חוקי המשחק:

- 1) מטרת המשחק: להבקיע מספר שערים רב יותר משל הקבוצה השנייה.
- 2) הדרך להעביר את הכדור בין השחקנים והשחקניות הוא באמצעות מסירות ביד.
- 3) כל קבוצה תמנה שוער/ת.
- 4) משך המשחק יהיה 10 דקות (אלא אם יהיה תיקו ואז תהיה הארכה).
- 5) הקבוצה המנצחת תזכה בפרס (השוקולד).

6) מסבירים שהמשחק יתקיים רק אחרי הדיון של הסעיף הבא.

שלב ב': דיון מקדים למשחק

לפני תחילת המשחק יש לקיים דיון מי יהיו השופטים. ות במשחק קט-יד, בשלבים שלהלן:

1. הכיתה תחולק ל-5 קבוצות דיון. כל קבוצה תתבקש לענות על השאלות הבאות ולגבש עמדה מוסכמת

שתיושם בעת המשחק:

מי ימנה את 3 השופטים והשופטות במשחק?

- המורה או המנחה
- חברי הקבוצה החלשה יותר
- חברי הקבוצה החזקה
- תלמידים ותלמידות שאינם משחקים. (כתות אחרות, תלמידים מאותה כיתה שלא רצו לשחק, אחר)
- מומחים למשחק קט יד
- נציגים מכל הקבוצות הנ"ל, וכמה מכל קבוצה?
- אחר

2. הקבוצות ינסחו את הנימוקים להחלטה שהתקבלה מי ימנה את השופטים למשחק, אותה יציגו בפני המליאה.

3. **דיון במליאה** – בירור עמדתם. של המשתתפים/משתתפות (קבוצה או כיחידים) לגבי מינוי השופטים במשחק:

- מי צריך לבחור את השופטים?
- מבין אלו קבוצות הם יכולים להיבחר? לבקש שינסחו עקרונות למינוי ראוי של השופט/השופטת, על ידי מי צריכים להיבחר ומי אסור לו שיבחר אותם?
- האם יש דמיון בין הסוגיות שעלו לדיון בהפעלה לבין הדיון המתקיים בימים אלו על מינוי שופטים לבית המשפט העליון? (אם חסר לתלמידים ידע בסיסי בנושא, אפשר לספק להם חומרים כתובים המופיעים ברשימת החומרים למעלה).
- תארו את ההקבלה בין הדיון שהתקיים בכתה לבין הדיון המתנהל במציאות.
- האם הכללים והעקרונות לבחירת שופטים שקבעו בחלקה הראשון של הפעילות תקפים לדעתם גם בעולם המשפט ובעולם הפוליטי בישראל. במה כן ובמה לא?

שלב ג' - מינוי שופטים במערכות המשפט בעולם כולו.

1. מעמידים לרשות המשתתפים.ות מידע השוואתי על הדרכים בהן ממונים שופטים לבית המשפט העליון במדינות שונות בעולם בקישור: <https://www.idi.org.il/articles/46596>.
2. חלוקה לקבוצות בנות 5 משתתפים.ות (רצוי אותן קבוצות שהיו בשלב הקודם) שידונו על הדרך המועדפת לדעתם למינוי שופטים מבין הדרכים המוצעות במדינות השונות, כולל ישראל. המשתתפים והמשתתפות יתבקשו להשתמש בעקרונות שביססו בחלק א' של הפעילות.
3. **דיון במליאה:**
 - המשתתפים.ות יציגו את עמדותיהם ביחס לתהליך בחירת השופטים הראוי לדעתם.
 - המנחה תעמת את עמדתם עם העמדות שהוצעו לגבי מינוי השופט/ת במשחק: האם העקרונות היו דומים? שונים? ממה נובע השוני? האם השוני מוצדק? האם השוני נובע מאינטרסים שונים בשני המצבים? האם מההבדל בין המציאות למשחק?

4. סיכום

- חשוב לציון בפני התלמידים כי בניגוד לטענות הרווחות שהשופטים בישראל ממנים את עצמם, הוועדה לבחירת שופטים מנהלת ידו אנשים נבחרו ציבור. יש בה חברי כנסת שנבחרו מהאופוזיציה ומהקואליציה, יש בה נציגי לשכת עורכי הדין הנבחרים בבחירות דמוקרטיות ועוד.
- לסיכום אפשר להקרין את הסרטון הקצר **סרטון קצר על מינוי שופטים במדינת ישראל**, של המכון הישראלי לדמוקרטיה נכון לתחילת אוגוסט 2023:
https://www.youtube.com/watch?v=m5IQ45_m2Wo

אפשרות לקיים את המשחק למורים ומורות נועזים:

מורים ומורות נועזים, יכולים לקיים את המשחק באופן ממשי – בכפוף להחלטה שקיבלו קבוצות הדיון במליאה, ולהתחיל אותו במינוי שופט מאחת הקבוצות. אם תתעורר התנגדות למינוי, הם יעצרו את המשחק, יחלקו את התלמידים לקבוצות, יבקשו אותם לנמק את התנגדותם ולאחר מכן לבחור מבין האפשרויות הנוספות המופיעות בהפעלה.

נושא 6: הזכות להיבחר בדמוקרטיה

הקדמה

הזכות לבחור את נציגינו לשלטון היא זכות בסיסית בדמוקרטיה. שיתוף שווה של אלו שעליהם יחול החוק בקביעת תוכנו הוא רעיון צודק ויעיל. הרעיון צודק – משום שלכל אחד הזכות לחיות את חייו לפי הבנתו; והוא יעיל – משום שנטייתם של בני אדם לציית לחוק שחוקקו מרצונם, תהא רבה יותר, אם הם שותפים בקביעתו, והם רואים אותו כחוק שלהם.

הגבול לשיתוף בקבלת ההחלטות קשור, על פי רוב, ביכולתו של האדם להיות אחראי למעשיו ולדיבוריו. תינוק בן יומו לדוגמה אינו יכול לקחת אחריות על החלטות כבדות משקל, ולכן לא ישותף;

בתולדות המחשבה המדינית הועלו מספר רעיונות אלטרנטיביים לרעיון הזכות השווה לבחור נציגים ולהיבחר לשלטון. הוצע להעניק את זכות ההכרעה ולהחלטה בסוגיות שלטוניות, למי ששייך למשפחה מסוימת, למי שהוא מומחה בתחומים הנידונים, למי שנחשב חכם, ועוד. להצעות אלו היה הגיון משלהן. יש להבין את עקרון הזכות השווה לבחור ולהיבחר על רקע המגבלות של השיטות החילופיות. נשים הצטרפו למעגל הבחורות והבחרים, מאוחר הרבה יותר ויש המערערים על זכות זו אפילו בימים אלו. (בישראל מפלגות דתיות שאינן מאפשרות לנשים להיבחר בהן כנציגות לכנסת ולמשלה).

מה, אם כן, ישיבו הדמוקרט והדמוקרטיה להצעה, שהמומחים יהיו בעלי הזכות לבחור ולהיבחר לתחומי ההכרעה בהם הם מבינים, ואילו שאר בני האדם יהיו משוללי זכות זו?

הוא והיא ישיבו, כי ידע הוא אכן מרכיב חשוב בקבלת החלטות, ויש לעשות כל מאמץ, שהחברים בחברה הדמוקרטית יהיו משכילים ובעלי ידע; אך כמו כן, ידגישו הדמוקרטי. ית את העובדה כי הכרעות פוליטיות, גם אם הן קשורות בידע מסוים, הן טעונות תמיד מרכיב ערכי, שבו אין למומחה עדיפות על כלל בני האדם. רופא, למשל, יכול לדעת, אם לתת לחולה תרופה זו או אחרת, אך הוא אינו יכול להכריע אם עדיף לו לאדם לחיות או למות כמענה לסבל רב. סוגיה זו היא ערכית וחייבת להיות מוכרעת על ידי בני אדם, שזכותם לחיות את חייהם לפי ערכיהם. המומחה יכול לצייד את הבוחרים ואת הנבחרים בידע על התוצאות האפשריות של בחירותיהם, אך לא לקבוע עבורם את סדרי העדיפויות; כך ברפואה, בכלכלה, בחינוך ועוד.

עוד ישיבו, שהמומחים הם בעלי אינטרסים כמו כל אדם, ומתן זכות הכרעה רק בידיהם פירושה מתן אפשרות רק לחלק מהאוכלוסייה לקדם את האינטרסים שלה.

ומה יש להשיב על ההצעה המופלאה להעניק את זכות הבחירה לחכמים?

ראשית ייאמר, שגם חכמים הם בעלי אינטרסים כמו המומחים, ושנית – אין אפשרות לקבוע מי יחליט מי הם החכמים.

בצד השאלה למי יש להעניק את הזכות לבחור למוסדות השלטון, מתעוררת כמובן השאלה למי צריכה להיות הזכות להיבחר. האם הנימוקים להצדקת הזכות השווה לבחור, תקפים גם לעניין הזכות להיבחר, או שמא זהו דיון שונה באופן מהותי? האם יש להעניק זכות שווה להיבחר לכל אדם ואשה, או שמא יש להגביל אותה? האם דמוקרטיה מתגוננת צריכה לאסור על בחירה למוסדות השלטון את מי שמתנגדים לה באופן עקרוני?

האם עבריינים בעבר ובהווה צריכים להיות בעלי הזכות להיבחר, או שמא יש להגבילם? האם ההגבלה על הזכות להיבחר צריכה להיות מעוגנת בחוק, או שמא הבוחרים הם אלו שצריכים פשוט להימנע מבחירה של אנשים בלתי ראויים?

בהפעלה זו "הזכות להיבחר" - יתלבטו המשתתפים/משתתפות בשאלה: למי יש למי יש להעניק את הזכות להיבחר, ויחד ינסו להבין את ההיגיון שבבסיס העמדה הדמוקרטית.

ביסוד העמדה הדמוקרטית עומד הרעיון כי יש להעניק לכל אחד ואחת את הזכות לבחור ולהיבחר, משום שאז יגדל הסיכוי שכולם ירגישו שותפים למערכת וירצו להגן עליה ולפתח אותה לטובת כולם. שותפות בהכרעות השלטוניות על ידי שותפות בקביעת השליטים מקדמת את האפשרות של כל אדם לבטא את עמדותיו. זאת ברמה התועלתנית, אולם עקרון זה תקף גם באופן עקרוני והוא נובע מהזכות הבסיסית לשוויון.

לעמדה כללית זו סייגים שמקורם בצורך של המשטר הדמוקרטי להגן על עצמו בפני אלו המבקשים לעשות שימוש בכליו לחיסולו. כיצד נדע איפה על כוונות אלו של המועמד.ת? כיצד נגביל את יכולתם לעשות שימוש בכוח שהענקנו להם לשמירה על זכויות שוות לכולם, למטרות הפוכות?

הפעלה: הזכות השווה להיבחר במדינה דמוקרטית

מטרות ההפעלה

- לבחון למי יש להעניק את הזכות להיבחר במדינה דמוקרטית.
- הבנת ההיגיון שבבסיס העמדה הדמוקרטית של הזכות השווה לבחור ולהיבחר.

חומרים/אמצעים:

- 🔗 דף משימה ורשימת קריטריונים - מצורפים.
- 🔗 כלי כתיבה

מהלך הפעילות

1. המליאה תחולק לשתיים-שלוש קבוצות (עד 10 משתתפים בקבוצה).
2. הקבוצות תקבלנה את המשימה הבאה בצירוף רשימת קריטריונים:

הערה: מספר הקריטריונים ברשימה הוא רב, אם הזמן העומד לרשות המנחה מאפשר דיון בחלק קטן מהם, אפשר לבחור חלק מהם ולהביא רק אותם בפני הקבוצה.

מוניתם מועצה מכוננת של מדינה, העומדת לקום בקרוב. עליכם לקבוע, מי יהיו רשאים במדינה זו להיבחר. מצורפת רשימת קריטריונים אפשריים מתוכה יש לבחור, אך ניתן גם להוסיף קריטריונים אחרים.

3. אחרי שהקבוצות תבחרנה קריטריונים, יתבקשו משתתפי כל קבוצה לקבוע:
 - א. מי יהיה אחראי במדינתם על החלת הקריטריון שבחרו. (כך, למשל, אם בחרו לתת זכות בחירה לחכמים, יהיה עליהם לתאר מי יקבע וכיצד מי הם החכמים.)
 - ב. מי מבין חברי הקבוצה ייצג אותה ויביא את דבריה בפני המליאה. מה הקריטריונים לבחירה שלה/שלו?
4. במליאה: נציגי הקבוצות יציגו את החלטת קבוצתם לגבי הקריטריונים שנבחרו ותהליך הבחירה בהם.
 - האם התעוררו קשיים במהלך העבודה הקבוצתית?
 - האם ההחלטות שהתקבלו בקבוצות נותנות לכם תחושה, שאילו הייתם שייכים לחברה המתוארת, זכויותיכם היו נשמרות?
 - כיצד החלטתם מי מבין חברי הקבוצה ישמש כנציג שיתאר את עבודתכם?
 - האם ההחלטה תואמת את הקריטריונים שקבעתם לגבי בחירת נציגים לפרלמנט?
 - האם יש הלימה בין העמדה שקיבלתם בקבוצה לבין העמדה שלכם בסוגיות האקטואליות הנידונות במדינת ישראל.

5. סיכום:

מן ההפעלה ניתן ללמוד שכל קריטריון המגביל את הזכות להיבחר, מסכן למעשה את הזכות של כולם: המגביל יכול להפוך המוגבל בשלב אחר של חייו, או במצבים אחרים. כך, לדוגמה, צעירים יכולים לתבוע את הגבלת גיל ההצבעה של קשישים, וכשיגיעו עצמם לגיל מבוגר ההגבלה תחול עליהם. יש להיות מודעים לכך שמי שמנסחים את הקריטריונים המגבילים, מונעים את הזכות של מי שהקריטריונים חלים עליו ולכן יש לצמצם את ההגבלות עד כמה שניתן. עם זאת עלינו גם להבטיח את עצמנו בפני בחירה של אלו המבקשים לעשות שימוש בכוח שניתן להם, לבטל את המשטר הדמוקרטי, אשר איפשר את בחירתם.

דף משימה:

למי יש לתת את הזכות להיבחר לתפקיד שלטוני במדינה דמוקרטית?

מוניתם למועצה מכוונת של מדינה, העומדת לקום בקרוב. עליכם לקבוע:

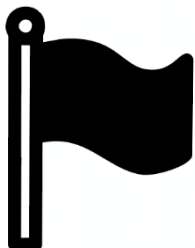
- א. מי יהיו רשאים במדינה זו להיבחר למשימות שלטוניות? (רשימת קריטריונים להלן)
- ב. לאחר מכן עליכם. להחליט: מי יהיה אחראי במדינה על החלת הקריטריון שנבחר. (דוגמה: אם בחרתם. לתת זכות בחירה לחכמים, יהיה עליכם. לתאר מי יקבע וכיצד מי הם החכמים.)
- ג. החליטו מי מבין חברי הקבוצה יציג דבריה בפני המליאה. מה הקריטריונים לבחירה שלה או שלו?

רשימת קריטריונים מתוכה יש לבחור "למי לתת את הזכות להיבחר", ניתן להוסיף עליה

1. יִבְחָרוּ כולם
2. יִבְחָרוּ רק החכמים
3. יִבְחָרוּ רק אנשים בעלי ידע מקצועי בתחום (שר בריאות - רופא; שר אוצר - כלכלן וכד')
4. יִבְחָרוּ רק מגיל 14 ומעלה
5. יִבְחָרוּ רק מגיל 25 ומעלה
6. יִבְחָרוּ רק מגיל 40 ומעלה
7. יִבְחָרוּ אלה, המוכנים לקבל עליהם את הכרעת הרוב
8. יִבְחָרוּ אנשים על פי דעותיהם
9. יִבְחָרוּ אנשים על פי מוצאם/זהותם האתנית
10. יִבְחָרוּ אנשים על פי אישיות נעימה וכריזמטית
11. יִבְחָרוּ אנשים על פי זהותם המגדרית
12. יִבְחָרוּ על פי הרכוש שיש להם
13. יִבְחָרוּ אנשים בריאים בגופם
14. יִבְחָרוּ אנשים בריאים בנפשם
15. יִבְחָרוּ החזקים
16. יִבְחָרוּ אנשים שיש להם יותר מ 10 שנות לימוד.
17. יִבְחָרוּ מי שאין לו עבר פלילי.
18. יִבְחָרוּ אנשים שנמצאים יותר משנתיים בארץ.
19. יִבְחָרוּ אנשים שאינם חשודים במעשים פלילים.
20. אחר:

נושא 7: גבול הציות

הקדמה

בימים סוערים אלו של הפיכה שלטונית, נשמעים קולות שונים בין המוחים והמוחות להפר את חוקי המדינה בהווה, ואת אלו הנמצאים בתהליך החקיקה העתיד לבוא. יש

הרואים בקריאה להפר את החוקים פגיעה אנושה בדמוקרטיה ויש הרואים בה הכרח, אם ברצוננו להבטיח את המשך קיומו של המשטר הדמוקרטי בישראל.

הדיון בסוגיית גבול הציות מלווה את ההגות המדינית מימים ימימה. יצירות רבות נכתבו על כך, חלקן מוכרות היטב לתלמידי בתי הספר הציבוריים (אנטיגונה של

סופוקלס, משפט סוקרטס ואחרים). את ההתלבטות אם לציית לחוק האלוהי, אנו מכירים בגרסאות שונות

בסיפורי התנ"ך, ולעיתים המחוקק האלוהי עצמו מחייב לא לציית לו (סיפור עקידת יצחק). אולם הגות זו

קודמת לדיון הפנים דמוקרטי, האם ומתי אי-ציות לחוקי המדינה.

אכזריות מלחמת העולם השנייה הבהירה בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים שאם אנו חפצי חיים ואם אנו

מעוניינים שהמשטר הדמוקרטי ימשיך להתקיים, יש מצבים בהם חובתו של כל אדם מוסרי לא לציית לחוק,

בין אם התקבל על ידי הרוב או בדרכים דמוקרטיות לגיטימיות, לכאורה.

דמויות מופת בהיסטוריה האנושית ובזו של ישראל למדו אותנו על כוחו של אי הציות ועל המצבים בהם פעולה

זו מתחייבת (גנדי, רוזה פארקס, ועוד רבים ורבות אחרים).

מהם, איפה, סוגי אי-הציות הקיימים, מתי אי-ציות אינו לגיטימי מבחינה דמוקרטית, מתי הוא לגיטימי ומתי

הוא חובה של האזרח והאזרחית הדמוקרטים?

כדי שהתלמידים והתלמידות שלנו יוכלו לקיים דיון מושכל בנושא, ראוי שיכירו את סוגי אי-הציות לחוק

הקיימים ויהיו מסוגלים לתת מענה דמוקרטי לשאלה מתי שימוש באי ציות הוא לגיטימי ומתי לא?

הפעילות המוצעת היא חלק מפרק שלם בספר "אין דמוקרטיה אחת" העוסק בהיכרות עם עקרונות

הדמוקרטיה הבסיסיים וביניהם שלטון החוק וגבולותיו.

במסגרת זו אנו מציינים את המחנכים והמחנכות בפעילות להיכרות עם סוגי אי הציות הקיימים, הדמוקרטים

ושאינם דמוקרטים.

מאמר רלוונטי בנושא:

פרופ' ישעיהו תדמור <https://drive.google.com/file/d/1GA3VDqmXjeWWmZrtESnKVd6bSR2IX8-i/view>

הפעלה: סוגים שונים של אי-ציות לחוק ומתי הם לגיטימיים

מטרות הפעילות

- ללמוד על סוגים שונים של אי ציות לחוק בכלל ובמדינה הדמוקרטית באופן מיוחד.
- לברר אילו סוגי אי ציות לחוק לגיטימיים, ומתי?

חומרים

- ✦ ארבעה קטעי קריאה מתוך ספרו של **חמי בן-נון "מרי אזרחי"** (תשנ"ב 1992, עמ' 27-32) "**סוגים שונים של אי ציות**": קטע קריאה א': "מרד"; קטע קריאה ב': "מחאה"; קטע קריאה ג': "סרבנות מצפון"; קטע קריאה ד': "מרי אזרחי"
- ✦ 2 כרטיסיות משימה: "סוגים שונים של סירוב"; "דוגמאות שונות של אי ציות"
- ✦ מספר עיתונים יומיים, כ-20 בריסטולים, מספר זוגות מספריים, דבק/סלוטייפ.

מהלך ההפעלה

1. המליאה תחולק לקבוצות בנות ארבעה-חמישה משתתפים כל אחת. כל קבוצה מקבלת העתקים של אחד מקטעי הקריאה המתאר סוג אחד של סירוב, ואת כרטיסיית המשימה "סוגים שונים של סירוב". הם מתבקשים לפעול לפי ההנחיות הבאות:
 - א. לקרוא יחד את קטע הקריאה שקיבלו.
 - ב. לתכנן כיצד להסביר את הכתוב בו למשתתפים האחרים בקבוצה.
 - ג. לחשוב על דוגמאות שיבהירו את סוג הסירוב שתואר בקטע שקראו.
2. המליאה נחלקת לקבוצות חדשות בנות ארבעה-חמישה משתתפים ומשתתפות, כאשר בכל קבוצה ישנם נציגים מכל אחת מהקבוצות הקודמות שקראו קטע אחר של הטקסט (בדרך זו מכסה הקבוצה את קריאת המאמר כולו). המנחה מסבירה כי על כל משתתף לתאר את הקטע שקראה קבוצתו הקודמת, לספר מה סוג הסירוב עליו למד. ולהמחישו בעזרת דוגמאות.
3. כל קבוצה מקבלת את כרטיסיית המשימה "דוגמאות שונות של אי ציות", מספר בריסטולים, דבק ומספריים וכן מספר עיתונים תיעוד למקרים שונים של אי ציות לחוק ולגזור את הכתבות/הידיעות הרלוונטיות.
 - א. לחפש בעיתונים תיעוד למקרים שונים של אי ציות לחוק ולגזור את הכתבות/הידיעות הרלוונטיות.
 - ב. למיין את קטעי העיתונות לפי סוגי אי הציות עליהם למדו.
 - ג. לרשום בראש כל אחד מהבריסטולים סוג אחר של אי ציות לחוק ולהדביק עליהם את קטעי העיתונות המתאימים.

4. דיון במליאה:

- נציגי הקבוצות מדביקים על הלוח את הבריסטולים שיצרה קבוצתם, מציגים את קטעי העיתונות שבחרו ומסבירים את הקשר בין הדוגמאות לסוגי אי הציות השונים.
- המנחה תדון עם המשתתפים בשאלה: אילו סוגים אי ציות לגיטימיים בחברה דמוקרטית, אילו אינם לגיטימיים, אילו מהם חובה ומדוע?

5. סיכום בנקודות הבאות:

- מסכמים את דברי המשתתפים וחוזרים על הסוגים השונים של אי-ציות לחוק במדינה דמוקרטית כפי שהוצגו בקטעי הקריאה.
- מבהירים את ההבדל בין סוגים לגיטימיים לסוגים לא-לגיטימיים של אי ציות לחוק במדינה דמוקרטית ומסבירים כי השלטון וחוקיו לגיטימיים כל עוד השלטון מחויב לעקרונות הדמוקרטיים. שלטון עריץ ושלטון גזעני, לעומת זאת, אינם מחייבים את האזרחים לציית לחוק.
- מסבירים כי הלגיטימיות של השלטון נגזרת מהאופן בו נבחר, ממחויבות המחוקק עצמו לחוקים שחוקק, משוויון האזרחים והשלטון בפני החוק וממתן אפשרות לאזרחים לשנות בדרכים דמוקרטיות את החוקים הקיימים.
- האזרח, במדינה הדמוקרטית, אמור להשתמש בכלים הדמוקרטיים העומדים לרשותו כדי לשנות את החוקים הקיימים, כגון: חופש המידע וחופש הביטוי, הזכות לבחור ולהיבחר והיכולת לשכנע את שותפיו האזרחים שלא לבחור במחוקק שחוקיו אינם מקובלים עליהם. האזרח הדמוקרטי רשאי וצריך להפגין, זכותו לשבות, וניתנות בידיו דרכים מגוונות להביע את עמדתו. משעה שאלו נשללים ממנו, שאלת אי הציות עולה על הפרק. אין משמעות הדבר שאין מצבים בהם לגיטימי להגביל זכות באופן מעשי בגלל האיזונים הנדרשים בשעה של סתירה בין זכויות, אולם מתחייבת בדיקה אם בכך מדובר).
- לחזור ולהדגיש כי **אם השלטון מחויב לעקרונות הדמוקרטיים, לא קיימת לגיטימציה לסירוב**. היוצא מן הכלל בהקשר זה הוא **הסירוב המצפוני**. סוג זה של סירוב הוא לגיטימי מאחר ואינו מהווה איום על המשטר הדמוקרטי.

המחלוקת בין ההוגים של סוגי הדמוקרטיה השונים בנושא החוק נסובה בעיקר סביב השאלה **כיצד יש לנהוג כאשר השלטון אינו מחויב לדמוקרטיה: יש הרואים במצב זה הפרת חוזה של השלטון עם האזרח ולפיכך היתר לסירוב, ואילו אחרים חוששים שהסירוב יגרום נזק רב יותר מאשר תועלת. במצבים אלו, כדי לא להיקלע לאנרכיה, מנסים ההוגים לסמן דירוג אפשרי של פעולות נגד השלטון שיעודדו אותו להיטיב את דרכו. המחלוקת במקרה זה אינה עוסקת אפוא בשאלת הלגיטימציה של הסירוב, אלא במידת כדאיותו.**

עם זאת, חשוב לציין שבדמוקרטיה אי-הציות לחוק מובנה בשיטה. דיקטטורים מחייבים את נתיניהם לציית לחוק בכל מקרה ובכל מצב, ואנרכיסטים שוללים את החוק באופן עקרוני. השיטה הדמוקרטית מציבה מערכת חברתית מורכבת יותר, הכוללת גם את גבולות הציות לה עצמה (למשל, בחוקי הצבא של מדינת ישראל יש, מחויבות שלא לציית לחוק בשעה שניתנת פקודה בלתי חוקית בעליל, זאת בעקבות הטבח שהתרחש בכפר קאסם).

קטעי קריאה: סוגים שונים של אי ציות

קטע קריאה א': מרד

מרד הוא מעשה קבוצתי מאורגן של הפרת חוק ממניעים פוליטיים, שתכליתו לשנות – בעקיפין או במישרין – את המשטר או את ההסדרים החוקתיים הקיימים. המרד מתחולל, בדרך-כלל, כאשר נוצר פער קיצוני בין ציפיות הקבוצה המורדת לבין המציאות. בעת התרחשותו, המרד אינו מכיר בחוק הקיים במדינה ודרכי הפעולה שינקוט הן רבות – טרור, גרילה, מחאה פוליטית לסוגיה, ולרבות מרי אזרחי.

יש המבחינים מרד ממהפכה ומהפיכה: אם מטרת המרד אינה בהכרח יצירת שינויים קיצוניים במשטר או בהסדרים החוקיים והחברתיים הקיימים, אזי אין מדובר במהפכה, שתכליתה היא יצירת שינויים קיצוניים כאלה. אם מטרת המרד אינה בהכרח הדחת השליט, אזי אין מדובר בהפיכה, משום שתכליתה של הפיכה היא הדחת השליט.¹ יש הכוללים במונח 'מרד' גם הפיכה או אף מהפכה. דווקא הכללה זו מוציאה כמעט לחלוטין את המרי האזרחי מתחומו של המרד והופכת את שני המונחים למובחנים למדי. מכיוון שפעולת המרי האזרחי מכבדת בעיקרון את החוק, ותכליתה להביא לשינויים של דבר-חקיקה **מסוים** או של מדיניות **ספציפית**, קיים קו-גבול בין מרי אזרחי לבין מרד, הגם שאין מבחן אמפירי מהו מספר החוקים שיש להפר כדי להשתייך לכאן או לכאן.

חמי בן נון, **מרי אזרחי**, תשנ"ב 1992, עמ' 27-28

קטע קריאה ב': מחאה

מחאה פוליטית חוקית שונה [...] מהמרי האזרחי, באשר אין היא עבירה על החוק ולכן אינה בעייתית (לפחות במשטר דמוקרטי). המחאה היא תגובה פומבית על מצב ענינים מסוים שנוצר כתוצאה מחוק או ממדיניות שהמוחה חש כי הם פוגעים בו או בסביבתו. המחאה לצורתה נוצרת בעיקר על-ידי יחידים או קבוצות חסרי כוח פוליטי – או חסרי כוח פוליטי משמעותי – כאשר פעילות פוליטית שגרתית מצידם נכשלה, אינה אפקטיבית או אינה אפשרית. במקרים אלה המחאה מכוונת כנגד גופים, אישים, חוקים, תופעות, תהליכים וקווי-מדיניות הזוכים להכרה ממסדית, חברתית או פוליטית. המחאה מוכרת כפעילות פוליטית שמטרתה הבעת דעה באופן בוטה, והיא משמשת כלי להפגת מתחים ותסכול או דרך של מיקוח וסחיטה להשגת יעדים פוליטיים.

מחאה חוקית מתבטאת לרוב באופן חוץ-פרלמנטרי וכרוכה בפעילות המותרת על-פי כללי-המשחק של הדמוקרטיה. מחאה כזו עשויה להתבטא בהפגנות, בשביתות לסוגיהן, במצעדי ראווה, בפתיחת דוכני החתמה לעצומות ובהגשתן של העצומות, בניהול ויכוחים ציבוריים, ביצירת משמרות מחאה, בהפרות-סדר "לגיטימיות" (אלה שלא יוגש בעקבותיהן כתב-אישום) ובפנייה בלתי-אמצעית לתקשורת. מחאה בלתי-חוקית, לעומת זאת, כרוכה בהפרת חוק או בשימוש בהפרת סדר "בלתי-לגיטימית". מחאה כזו אינה מתנהלת על-פי כללי המשחק המקובלים בדמוקרטיה, והיא עלולה להתבטא בהחרמת השלטון, בסירוב לקבל שירותים ממלכתיים ולמלא חובות אזרחיות (כגון שירות בצבא, תשלום מסים והופעה לדין בבתי-המשפט של המדינה), בשביתות רעב, ואף בפעולות אלימות כמו חסימת כבישים בצמיגים בוערים, איומים בהטמנת פצצות ועוד.

¹ לקסיקון אזרחות, חברה ומדינה (בעריכת שץ ואריאל, דביר, 1989), עמ' 232.

קשה לקבוע במדויק היכן עובר קו-הגבול בין מחאה **דמוקרטית** בוטה (מרי אזרחי) לבין מחאה פוליטית חוקית מצד אחד ומחאה אנטי-דמוקרטית מצד שני. מקובל להניח, כי כאשר מחאה מתבטאת בנקיטות צעדים בלתי-חוקיים שאין בהם משום כפירה בשלטון החוק, בלגיטימיות של המשטר הדמוקרטי ובשלטון הקיים – אלה אינם צעדים אנטי-דמוקרטיים ולכן אין מדובר במרד של ממש אלא במרי אזרחי. מצד אחר, מרי אזרחי עשוי לגבול במחאה פוליטית חוקית.² מקובל כיום – לפחות בחברה המערבית – לראות במחאה הפוליטית כלי ביטוי המעוגן בזכויות האדם הבסיסיות. המחאה, אם כן, בהיותה מתאימה לעקרונות הדמוקרטיים והליברליים, אינה שלילית במהותה ותפקידה הוא לאותן לשלטון ולמערכות-הלוויין שלו כי יש לשים לב לתקלות ציבוריות כמו חוק קלוקל או מדיניות מעוותת. מכאן, שהמחאה עשויה להוות מעין שסתום בטחון לפריקת מתחים ולשמירה על תקינות החברה, המשטר ומערכת החוק. לכן "כדאי" לשלטון שלא לסכל מחאה העלולה להזיק בטווח הקצר אך עשויה להועיל בטווח הארוך בכך שתתרום ליציבותו. המתנגדים לזכות למרי אזרחי משתמשים בפעולות המחאה המותרות כעלה תאנה: לטענתם, הדמוקרטיה מאפשרת מחאה שכלליה ברורים ועל כן היא לגיטימית ולגאלית. אם חוק או מדיניות אינם צודקים, קיימות דרכים חוקיות להשפיע על דעת-הקהל, ומכאן שאין צורך במרי אזרחי. מול דעה זו עומדות שלוש טענות: האחת, שכל צורות המחאה החוקיות עלולות להיות חסרות-השפעה בנסיבות מסוימות ("הכלבים נובחים והשיירה עוברת"), שאז נותרת רק דרך בלתי-חוקית כמו המרי האזרחי. הטענה השנייה היא שהשלטון מורגל בצורות המחאה המוכרות ויודע להיערך לקראתן – כך שאין הן אפקטיביות לעומת המרי האזרחי, העשוי להיות אפקטיבי. נוסף על כך, הציבור עייף – או שבע – ממחאות ורובן אף לא עוברות את סף-הקשב שלו; לעומת זאת, המרי האזרחי עשוי לעבור את אותו סף-קשב ולשנות דברים לפני שיתהווה מצב בלתי-הפיך.

חמי בן נון, **מרי אזרחי**, תשנ"ב 1992, עמ' 28-30.

קטע קריאה ג': סרבנות מצפון

ההבחנה בין מרי אזרחי לסרבנות מטעמי מצפון חשובה, שכן רבים מבלבלים בין שני אלה, השייכים לקטיגוריות נבדלות וראויים להתייחסות שונה. סרבנות מטעמי מצפון היא הפרת חוק מטעמים **מוסריים**. זהו מעשה **פרטי** של אדם השואף למנוע ביצוע של עוול מוסרי כתוצאה מציות לחוק שהוא, לדעתו, רע **מבחינה מוסרית**, בחלקו או בשלמותו. סרבן המצפון מאמין כי חל עליו איסור מוסרי לציית לאותו החוק, כלומר: הוא תולה את הפרת החוק בעיקרון מוסרי עליון כלשהו שהחוק כפוף לו. העיקרון העליון הזה עשוי להיות דתי ועשי להיות אף הומניסטי-אתאיסטי. בכל מקרה, סרבן המצפון מאמין כי המדינה כפופה לאותו עיקרון עליון ולכן אינה יכולה להיות הסמכות העליונה לגבי ההכרעות הערכיות הבסיסיות של האדם. לדעתו, מקורם של חוקי המדינה אינו אלא בהסכמה בין פרטיו של קולקטיב אנושי, ולכן אין חוקים אלה יכולים לתבוע לעצמם תוקף של סמכות מוחלטת.

לעומת זאת, מרי אזרחי עשוי לנבוע **גם** מנימוקים מוסריים; אבל, כפי ששמו מעיד עליו, הוא בראש ובראשונה פעילות מחאה אזרחית-ציבורית הנובעת מאחריות אזרחית, שתכליתה שינוי של חוק או מדיניות שהמוחה אינו מסכים עמם. שמירה על השלמות המוסרית-אישית עשוי להיות אחד הטעמים למרי אזרחי, אולם אין זה מניע הכרחי – בעוד שאצל סרבן המצפון שמירת שלמות זו אינה רנטית לסרבנותו. כמו-כן, מבצע המרי האזרחי אינו מניח מערכת-ערכים שונה או מנוגדת לזו של החוק והמשטר הקיימים, ולפחות בכך הוא שונה מסרבן המצפון.

² לקסיקון אזרחות, חברה ומדינה (בעריכת שץ ואריאל, דביר, 1989), עמ' 452.

היותו של המרי האזרחי מעשה פוליטי – קרי: מעשה **ציבורי** שתכליתו תוצאה **פוליטית** – מבחינה אותו מסרבנות מטעמי מצפון, שהיא מעשה מוסרי פרטי. יתר על כן: סרבן מטעמי מצפון יוצא ישירות כנגד החוק הפוגע בו בעוד שמרי אזרחי עשוי להיות גם עקיף. מבצע המרי אינו יוצא בהכרח נגד החוק הבלתי-סביר; הוא עשוי להפר אף חוק **סביר** כדי לעורר מודעות לחוק בלתי-סביר, והוא עשוי להפר חוק **סביר** כדי לעורר את דעת-הקהל נגד מדיניות נואלת.³ חמי בן נון, **מרי אזרחי**, תשנ"ב 1992, עמ' 30-31.

קטע קריאה ד': מרי אזרחי

[...] המרי האזרחי מתאפיין בכך שהוא מעשה **פוליטי** הפוגע בחוק מסוים – אלא שהפרת החוק אינה מטרתו של המרי האזרחי; נהפוך הוא: מבצע המרי היה מעדיף להישאר בגבולות מערכת החוק ושזו תכיר בלגיטימיות של פעולותיו. נמצא, שהפרת החוק היא אמנם מאפיין מהותי של המרי האזרחי – אולם הוא אך אמצעי להשגת המטרות. זהו כלי ביטוי קיצוני למחאה ולרצון לשנות דבר-חקיקה או מדיניות שמבצע המרי סבור כי יש לשנותם, או שהיא כלי לביטוי ההינתקות מחוק או ממדיניות מסוימים. הרצון להישאר במסגרת מערכת החוק, במקביל לבקשת הלגיטימציה להפרת חוק מסוים, מהווים מאפיינים מהותיים של המרי האזרחי המבחינים אותו ממרד, מכיוון שהמרי האזרחי אינו מיועד להביא לשינוי המשטר או ההסדרים החוקתיים בכללותם אלא להשפיע ולהביע מחאה בעניין ספציפי. הוא נועד להשפיע אם הוא חלק מתוכנית פעולה האמורה להוביל לשינוי החוק או המדיניות, והוא מבטא מחאה של פרט או של ציבור מסוים כנגד חוק או מדיניות כלשהם.

מרי אזרחי (הנקרא גם סירוב אזרחי או אי-ציות אזרחי) גובל, כאמור, במחאה פוליטית חוקית מצד אחד ובמרד מצד אחר. הדרכים שבהן בא המרי האזרחי לידי ביטוי הן רבות [...]. רבים ניסו להגדירו, אולם הנסיונות להגדירו מצרים את גבולותיו, ועל-פי-רוב אף אינם מדויקים. כך, למשל, רבים נוטים לראות במרי אזרחי פעולה לא-אלימה ואין הדבר כך בהכרח; אחרים מבקשים לראות בו אמצעי אחרון לכל שאר האמצעים החוקיים נוסו – אולם לעתים נחוצה פעולה מהירה, אפקטיבית ודרמטית, ואין די זמן להמתין עד אשר ימוצו כל האמצעים הלגיטימיים. כך או אחרת, כפי שנראה בהמשך, רוב ההגדרות למרי אזרחי לא תעמודנה בביקורת.

אקט של מרי אזרחי צריך לגרום לכך שהחוק או המדיניות שכנגדם מחו באופן כה קיצוני ייבחנו מחדש – שמא הם באמת פגומים. אם החוק נתקבל באורח דמוקרטי והוא לכאורה סביר ובכל זאת הביא למרי אזרחי – יש לבחנו שוב. אם נמצא שאינו סביר, הרי שהיתה למרי הצדקה ולמחוללו דרך לריהביליטציה. אם המדיניות שכנגדה מחו הביאה לתגובה כה קיצונית, ייתכן שיש מקום לבחנה מחדש, שמא אינה סבירה. נסיון העבר מוכיח, כי לעתים היה מקום לפעולה קיצונית שעל גבול הדמוקרטיה. אולם, אין זה מובן מאליו שמרי אזרחי מתאים לכל משטר ובכל מקרה שבו מתעורר הצורך במחאה קיצונית – ייתכן שמרי אזרחי הוא בגדר מותרות שרק משטר איתן יכול להרשות לעצמו...

חמי בן נון, **מרי אזרחי**, תשנ"ב 1992, עמ' 31-32

³ חוק סביר, למשל, הוא זה האוסר להפריע לתנועה הזורמת בעורק תחבורה. הפרעה לתנועה הזורמת בעורק תחבורה, במחאה על כך שאותו עורק אינו תקין וגורם לקרבות רבים בנפש וברכוש, היא הפרה של חוק סביר כדי לעורר מודעות למדיניות בלתי-סבירה. חוק בלתי-סביר, למשל, הוא "חוק חזיר" או "חוק המפגשים". במקרה של חוק בלתי-סביר, נדמה כי בדרך-כלל הפרתו הישירה של החוק עצמו תהווה צורת מחאה, אך אין זה הכרחי: אפשר שמוחים יחסמו כבישים במחאה על "חוק החזיר".

כרטיסיית משימה: סוגים שונים של סירוב

1. קראו יחד את הטקסט שקיבלתם.
2. תכננו כיצד להסביר את סוג הסירוב עליו קראתם לחברי הקבוצות האחרים.
3. חשבו על דוגמאות היכולות להבהיר ולהמחיש את סוג הסירוב המתואר.

כרטיסיית משימה: דוגמאות שונות של אי ציות

1. חפשו בעיתונים שלפניכם מקרים המתארים מצבים שונים של אי ציות לחוק וגזרו את הכתבות/הידיעות הרלוונטיות.
2. מיינו את קטעי העיתונות לפי סוגי אי הציות השונים עליהם למדתם מקריאת המאמר.
3. רשמו על כל אחד מהבריסטולים את אחד מסוגי אי הציות והדביקו את קטעי העיתונות שמיינתם בהתאם.
4. מיינו את סוגי אי הציות לפי מידת הלגיטימיות שלהם לדעתכם.

נושא 8: עילת הסבירות

הקדמה - מהי עילת הסבירות?

”עילת הסבירות משמשת את בית המשפט כדי לבחון החלטות שלטוניות והוא יכול לפסול החלטות במקרים שבהם החלטה היא קיצונית במיוחד, למשל אם התקבלה מתוך שיקולים זרים ובלי שניתן משקל ראוי לשיקולים הרלוונטיים. מטרת העילה לוודא שהשלטון לא פועל בצורה לא שוויונית, לא רציונלית, עם משוא פנים או מתוך ניגוד עניינים. בית המשפט עושה שימוש בעילת הסבירות רק במקרים חריגים. ב-24 ביולי 2023 אישרה הכנסת ברוב של 64 תומכים וללא מתנגדים את ביטול עילת הסבירות, ובכך שללה את סמכות בית המשפט לפסול החלטות של נבחר ציבור, גם אם תהיינה בלתי סבירות באופן קיצוני.”

מתוך האתר של המכון הישראלי לדמוקרטיה: <https://www.idi.org.il/tags/47683>

עוד מאמרים ומידע באתר המכון לדמוקרטיה בנושא עילת הסבירות:

מהי עילת הסבירות? כל השאלות והתשובות: <https://www.idi.org.il/articles/49979>

דוגמאות להתבססות בתי המשפט על עילת הסבירות: <https://www.idi.org.il/articles/50058>

[עילת הסבירות - בוויקיפדיה](#)

נוסח החוק באתר הכנסת: https://fs.knesset.gov.il/25/law/25_lsr_2997865.pdf

הפעלה: מהי עילת הסבירות ולמה צריך אותה?

מטרות הפעילות

- להכיר את עילת הסבירות.
- ללמוד מהם החוקים אשר בוטלו בגלל עילת הסבירות.
- לבחון את חשיבותה של עילת הסבירות במשטר הדמוקרטי באופן כללי ובמערכת בה אין מנגנוני הגנה בפני כוח שלטוני בלתי מוגבל באופן מיוחד.
- לבחון את הקשיים ביישום עילת הסבירות ואת הביקורת עליה.

חומרים

- 🔗 עותק של החוק – כמספר המשתתפים. https://fs.knesset.gov.il/25/law/25_lsr_2997865.pdf
- 🔗 עותקים של הרשימה של החוקים שנפסלו בשל היותם בלתי סבירים עד היום; או הפנייה לקריאה בטלפונים הסולריים באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה <https://www.idi.org.il/articles/50058>
- 🔗 5-7 בריסטולים, טושים, דפים וכלי כתיבה.

מהלך הפעילות

1. הכתה תחולק לקבוצות בנות 5 משתתפים. כל אחת. עותק של החוק יחולק לכל אחד ואחת ויתבקשו לקרוא ביחד את חוק "עילת הסבירות".
2. המשתתפים והמשתתפות יתבקשו לרשום באופן אישי, כל אחת ואחד, שלושה חוקים בלתי סבירים לדעתם, על פי הגדרת החוק הקיים. (לא לכתוב סתם חוקים, אלא כאלו שאינם סבירים לפי הקריטריונים לאי סבירות שקבע החוק שקראתם ביחד). הם יכולים לספר על חוק קיים שאינו סביר לדעתם, או להמציא חוק כזה.
3. חברי וחברות כל קבוצה יגבשו ביחד את ההחלטות הבאות:
 - א. החלטה על שלושה חוקים מבין אלו שחברי וחברות הקבוצה כתבו, שכולם מסכימים שאינם סבירים. (אם יש קושי לחשוב על חוקים בלתי סבירים, אפשר לחפש באינטרנט חוקים שנקבעו על ידי בג"ץ כבלתי סבירים).
 - ב. בחירה בין ההצעות הבאות כיצד נכון יהיה לנהוג אם המחוקק יאשר אותם בהליך החקיקה המקובל:
 - א. לקבל אותם ולפעול על פיהם.
 - ב. לתת לבית המשפט לקבוע אם יתקבלו או לא.
 - ג. לתת למי שחוקק אותם להחליט אם לקבל אותם או לא.
 - ד. אחר

4. חוזרים למליאה:

- הקבוצות יתלו את ההחלטות שלהן על הלוח. המשתתפים.ות יעברו בין הבריסטולים לקרוא את החלטת הקבוצות ואת החוקים הבלתי סבירים שהעלו.
- משתתפי הקבוצות יתבקשו לתאר במליאה את תהליך החשיבה בקבוצתם ואת מסקנותיה.

5. דיון מסכם – המשתתפים.ות יתבקשו להתייחס לנקודות הבאות:

- לסכם מה למדו על החוק?
- מהן השאלות המעסיקות אותם.ן בעקבות הדיון שהתקיים.
- האם יש לשמר את החוק או לבטל אותו. אם יש לשנות אותו, למה?
- יסוכם הדיון על חשיבות עילת הסבירות ועל הקשיים שהיא מעלה.

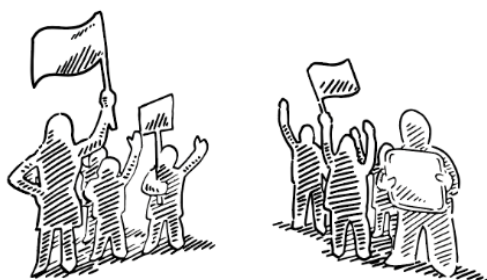
סרטון הסבר על עילת הסבירות – פרופ' סוזי נבות, המכון הישראלי לדמוקרטיה
<https://youtu.be/vopNi4itUTg?si=6uKjxu2EHZ6QgP2I>

נושא 9: מחאה לגיטימית בדמוקרטיה

הקדמה

הזכות למחאה היא זכות בסיסית בדמוקרטיה. זכות זו נגזרת ממרכזיותו של חופש הביטוי באורח החיים ובמשטר הדמוקרטי והיא נשענת בנוסף על ההכרה בחשיבות חופש ההתארגנות.

את חשיבות חופש הביטוי ניתן לסכם בנקודות הבאות:

1. ביקורת על השלטון ופעילותו
2. יצירת הסכמה חברתית על הערכים והמטרות החברתיות
3. ידע שווה כוח
4. חופש הביטוי אינו אמצעי, אלא מטרה בפני עצמה
5. חופש ביטוי הוא אמצעי לביטוי האמת
6. חופש ביטוי מקדם את תחושת השייכות והקהילתיות
7. חופש הביטוי מונע אלימות
8. שחרור לחצים
9. הכרה בזולת ובצרכיו (הקשבה ודיבור)
10. אמצעי לתקשורת גלובלית ומקומית (אישי, עסקי, חברתי, פוליטי, ועוד)

מתוך התוכנית של מדרשת אדם והאגודה לזכויות האזרח: **כוחה של מילה – חינוך להגנה על חופש הביטוי ולהתמודדות עם הסתה וגזענות**

חופש ההתארגנות המהווה את המרכיב הנוסף בזכות למחאה חשוב מהסיבות הבאות: באופן תיאורטי כל אזרח ואזרחית במשטר דמוקרטי, הם בעלי זכות שווה להתבטא באופן חופשי. אולם בפועל יש מי שיכולים לממש זכות זו ואילו אחרים מנועים מכך. כדי להתבטא במרחב הציבורי נדרשת יכולת ביטוי מרשימה, נדרשים אמצעים כלכליים לפרסום מודעות ולביטוי עמדות, נדרשת נגישות לאמצעי התקשורת ועוד. מצב זה מייצר אי שוויון ביכולת להתבטא במרחב הציבורי ובאופן זה להתחרות באופן הוגן "בשוק הרעיונות".

תחרות בלתי הוגנת בשוק הרעיונות, פירושה מתן עדיפות לבעלי הכוח והאמצעים להיבחר למוסדות השלטון. הזכות להפגין עשויה לתת מענה לבעיה זו באופן חלקי. ההתארגנות וביטוי העמדות של אנשים רבים במרחב הציבורי, מאפשרת בחירת דוברים ודוברות בעלי יכולת לייצג את העמדות של כל המפגינים (גם מי שאינם מוכשרים בכך), ההתארגנות גורמת לאמצעי התקשורת לסקר את האירוע ובאופן זה להנגיש אמצעים אלו גם למי שידם אינה משגת לעשות זאת באופן פרטי.

ההתארגנות מייצרת תחושת שייכות המחזקת את המשתתפים. תהליך זה של התחזקות נותן מענה לתחושת המוגנות הנדרשת כדי לבטא עמדות באופן חופשי וללא חשש. ההתארגנות מנכיחה במרחב הציבורי את מידת החשיבות שהציבור מייחס לסוגייה מסוימת. הייצוג של עמדה במרחב הציבורי מעודדת שיח בין כל הקבוצות באוכלוסייה. שיח ציבורי הינו בעל ערך רב, שכן הוא גורם לכך שאנשים נדרשים לנמק לעצמם ולאחרים ולאחרות את עמדותיהם ולפיכך לבחור בחירה מושכלת יותר של עמדותיהם.

מתנגדי הזכות למחאה טוענים כי היא איננה מאפשרת דיאלוג ממשי בין בעלי עמדות, אלא מייצרת שיח סיסמאות החסר עובדות ונתונים. אחרים מתנגדים לזכות זו בגלל ההפרעה שהיא גורמת לשגרת החיים במרחב הציבורי.

נימוקים אלו נגזרים מחשיבה דיכוטומית לפיה יש לבחור בין מחאה לדיאלוג. אולם זוהי הצגה שגויה של מצב הדברים. אין מניעה לקיים הפגנות בצד מפגשי דיאלוג. אין מניעה ללמוד על קיומה של בעיה חברתית באמצעות הפגנה ולהמשיך את תהליך הבדיקה והחקר אחריה. לעיתים, בהעדר האפשרות למחות, הידע על הבעיה אותה יש להמשיך ולחקור, כלל איננו קיים.

בין הנימוקים הרווחים לשלילת הזכות למחאה, נמצא את הטענה כי זכות זו, כמו זכויות רבות אחרות סותרת זכויות אחרות ולכן עלינו לבחור את החשובה ביניהן. כך לדוגמה נטען פעמים רבות, כי קיים חשש לעיתים לביטחון המפגינים (מצד גורמים מתנגדים, או אחרים) ולכן יש לבחור בין הזכות לביטחון לזכות להפגין. במקרים מסוג זה השימוש בסתירה בין זכויות בנימוק לשלילת אחת הזכויות (בטחון או זכות למחאה), הוא מטעה ומוטעה. תפקידו של השלטון הדמוקרטי במקרה מסוג זה הוא להגן על המפגינים מפני הגורמים האלימים. קיימים בהחלט מצבים בהם הסתירה אמיתית ומחייבת בחירה ואיזון, אך עלינו לבחון היטב אם בכך מדובר.

מחאות מפריעות פעמים רבות לשגרת החיים, ונימוק זה חוזר ועולה פעמים רבות. ראוי לציין בהקשר זה כי ניתן לקיים מחאות שההפרעה שלהן מינימלית. אך קיים עניין נוסף לעסוק בו. הדיון על מידת ההפרעה של המחאה חסר פעמים רבות את ההקשר למידת ההפרעה המקבילה הקיימת בהתכחשות לבעיה. אותה מזכירים המוחים והמוחות לציבור הרחב. לדוגמה: כל קבוצת נשים המוחה נגד רצח נשים, עלולה להפריע לגרים באזור בו מתקיימת המחאה, אולם רצח נשים שאינו מקבל מענה ראוי, גורם הפרעה שאיננה פחותה ואולי אף בעלת היזק רב יותר. הדיון בהקשר זה הוא נטול הקשר פעמים רבות ויש להבטיח שיתקיים בהקשר הכולל.

בהפעלה המוצעת בנושא זה נעסוק בזכות למחאה, בחשיבותה ובבעיות שמימושה מעורר. חשוב כמובן בהקשר זה להזכיר כי שלטון בלתי דמוקרטי מתנגד לזכות למחות בעיקר בגלל החשש מפני האפקטיביות שלה. במקרה זה השלטון חושש מהמידע שיקבל הציבור באמצעות המחאה ומהאפשרות שישנה את עמדתו בעקבות המידע המתקבל. הוא חושש מההכרה הציבורית שעמדה שאינה מקובלת עליו תקבל, הוא חושש מהפסד בתחרות בשוק הרעיונות אשר עלולה להביא להחלפתו.

למידע נוסף:

תוכנית הלימודים של מדרשת אדם והאגודה לזכויות האזרח: [כוחה של מילה – חינוך להגנה על חופש הביטוי ולהתמודדות עם הסתה וגזענות](#)

סדרת ריאיונות מוקלטים בנושא הזכות למחאה שמדרשת אדם קיימה. ניתן לצפות בהם באתר בקישור זה:

<https://www.youtube.com/@theadamintitutefordemocra1320/videos>

מטרות ההפעלה

- א. ללמוד על חשיבות הזכות להפגנה ולמחאה כחלק מהזכות לביטוי חופשי.
- ב. לברר האם ואילו הן הגבלות לגיטימיות על זכות המחאה.
- ג. ללמוד כיצד לנהוג במצב של סתירה בין הזכות להפגנה לזכויות אחרות.

חומרים/עזרים

- 🔗 מפת העיר בה מתקיימת ההפגנה, או מפת ישראל. (מפה מסומנת עם הקו הירוק מאחר והדיון על הזכות להפגנה שונה בגבולות ישראל המוכרים לבין אלו שלא).
- 🔗 כלי כתיבה וחומרי יצירה.
- 🔗 דף: הנימוקים לחשיבות חופש הביטוי במשטר דמוקרטי – עותק לכל תלמיד.ה (מצורף בסוף ההפעלה)
- 🔗 מאמר: "חופש ההפגנה בישראל ובעולם" מאת: פרופ' מרדכי קרמניצר ועו"ד עודד רון
<https://www.idi.org.il/articles/47377>

מהלך הפעילות

1. הכיתה תחולק לקבוצות בנות 5 משתתפים כל אחת. כל אחת מהקבוצות תקבל מפה של העיר ממנה באו משתתפיה, והם יתבקשו לפעול על פי השלבים הבאים.

2. שלב א' - בקבוצות

- לחשוב על נושא עליו חשוב להם. למחות ולהפגין.
- לסמן על המפה היכן גרים חברי הקבוצה.
- לסמן בעיפרון על מפה אישית היכן היו מקיימים את ההפגנה ואילו שלטים היו נושאים בהפגנה על הנושא בו בחרו.

אם התלמידים.ות מגיעים מערים שונות אפשר מפה אזורית או את מפת ישראל

הדיון לא יהיה אסתטי או שיווקי, אלא יעסוק בשאלה אם הניסוח לגיטימי, או שמא יש לאסור עליו, האם יש להתיר או לאסור את מיקום ההפגנה.

- לנסות להגיע להסכמה עם חברי הקבוצה לגבי המיקומים והשלטים עליהם החליטו. האם הייתם מאשרים לחבריכם את המיקום? האם הייתם מאשרים להם את ניסוח השלט?
- כל קבוצה תביא למליאה את המפה המוסכמת ואת הקריטריונים להתיר ולהגביל הפגנה במשטר דמוקרטי; ואת השאלות שעלו בקבוצה ואת המחלוקות שהתגלעו בה בסוגיית הזכות להפגין ולמחות.

3. שלב ב' – בקבוצות

מחלקים לחברי כל קבוצה את הנימוקים בזכות חופש הביטוי בדמוקרטיה ובזכות המחאה ומבקשים שיקראו אותם ויבחנו האם הם מעוניינים לשנות את החלטתם הקבוצתית לפני שיחזרו למליאה להציג את המפה שלהם.

4. שלב ג' – דיון במליאה

- נציגי הקבוצות יציגו את מסקנות הקבוצה לגבי המיקומים הלגיטימיים להפגנה ואת הנוסחים הלגיטימיים לשילוט בהפגנה.
- המנחה יסכם/תסכם את עיקרי הדיון והסוגיות שעלו בהקשר זה.
- המנחה תציג/יציג את העמדות הרווחות במדינות דמוקרטיות בנושא ואת העמדות הרווחות במדינות שאינן דמוקרטיות בסוגיות הנ"ל.

ניתן לעשות זאת על ידי קריאה מודרכת של המאמר "חופש ההפגנה בישראל ובעולם"/פרופ' מרדכי קרמניצר ועו"ד עודד רון <https://www.idi.org.il/articles/47377> או על ידי המנחה שתסכם אותו עבור התלמידים והתלמידות.

הערות למורים ולמורות:

- הפעלה זו היא רק פתיח לדיון רחב ומעמיק בסוגיית הזכות להפגין. אם יש לכם עניין בפעילויות נוספות בנושאים הבאים, כתבו לנו.
1. מה לעשות במצב של סתירה בין הזכות להפגין לזכויות אחרות?.
 2. תפקיד המשטרה בהפגנה.
 3. חופש ביטוי אישי וקולקטיבי (השוואה).
 4. האם יש אמצעים לגיטימיים לפיזור הפגנות?
 5. שיתוף ילדים בהפגנות (מדרשת אדם העלתה לאינטרנט סדרת הרצאות העוסקות בנושא בקישור זה: [סדרה על שיתוף ילדים בהפגנות וסדרה על הזכות למחאה](#))
 6. תנועות מחאה בעולם – מבט השוואתי .

הנימוקים לחשיבותו של חופש הביטוי למשטר הדמוקרטי

ההנמקות בזכותו של חופש הביטוי חשובות לא רק לקיום משטר דמוקרטי, אלא לתחושה ולאפשרות לחיות מתוך חירות בהקשרים ובאינטראקציות שאינן בהכרח בין האזרח לשלטון, אלא גם בין האזרח לבין זולתו וחברתו הקרובה. הנמקות אלו רלוונטיות גם ליחס בין האזרח לשלטון.

1. **ביקורת על השלטון ופעילותו:** חופש הביטוי הכרחי בדמוקרטיה, כדי לבחון ולבקר את השלטון ופעילותו ולהחליפו באחר במידת הצורך.

2. **יצירת הסכמה חברתית על הערכים והמטרות החברתיות:** דמוקרטיה שלטונית מבוססת על הסכמה בין האזרחים על דרכי פעילותו של השלטון. ההסכמה מחייבת דיאלוג המבוסס על ביטוי חופשי.

3. **ידע שווה כוח:** יכולתן של הקבוצות השונות המרכיבות את החברה לפעול להשגת מטרותיהן מבוססת על ידע. בהיעדר אפשרות שווה ליצירת ידע ולקבלתו, השוויון בין הקבוצות נפגע. חופש הביטוי הוא אחד הכלים להפצת הידע ולקבלתו.

4. **חופש הביטוי איננו אמצעי אלא מטרה בפני עצמה**

5. **חופש הביטוי הוא אמצעי לבירור האמת**

6. **חופש הביטוי מקדם את תחושת השייכות והקהילתיות**

7. **חופש הביטוי מונע אלימות**

8. **שחרור לחצים** – היכולת להתבטא באופן חופשי מאפשרת שחרור לחצים ותחושה נינוחה של פעילות בהמשך. ראוי לציין בהקשר זה, כי שחרור לחצים עשוי להקל על הפועלים לשינוי חברתי רצוי, אך בה בעת עלול גם לשמש לשימור המציאות על חלקיה הבעייתיים.

9. **הכרה בזולת ובצרכיו** – הצורך של האדם להכרה של הזולת בקיומו מקבל את סיפוקו בכך, שמאפשרים לו לדבר ומקשיבים לו.

10. **אמצעי לתקשורת גלובלית ומקומית** – חופש הביטוי הוא היום אמצעי ומטרה לתקשורת אינטרנטית עם העולם כולו. זהו קשר אישי, עסקי, חברתי, פוליטי, ועוד.

מתוך מאמר הפתיחה של התוכנית: [כוחה של מילה – חינוך להגנה על חופש הביטוי ולהתמודדות עם הסתה וגזענות](#), של מדרשת אדם והאגודה לזכויות האזרח.

נושא 10: ההיבט המגדרי של ההפיכה המשטרית

הקדמה

בימים אלו, בהם הצעות חוק לשינוי מעמדן של נשים בחברה הישראלית עולות לדיון, יש לחזור ולברר מה המשמעות של שוויון בין המינים, מתי יחס שונה בין נשים לגברים הוא מפלה ומתי הוא מקדם שוויון וחירות, הן של נשים והן של גברים? מתי נעשה שימוש בשפה דמוקרטית מדומה כדי לפגוע בזכויות נשים ומתי השימוש בה הוא נכון?

בפעילות המוצעת נעסוק בעיקר בשאלה מתי הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי היא מפלה והאם יש מצבים בהם היא מקדמת את חירות הנשים והגברים כאחת.

ההבנה מתי הפרדות בין נשים לגברים מפלות ומתי להיפך, עשויה לעזור לנו להבין מתי הפרדות גם בתחומים אחרים שייכות לקטגוריות המפלות ומתי להיפך. (הפרדה בין דתיים לחילונים? הפרדה בין בני ובנות לאומים שונים ועוד).

- מאמר על ההיבט המגדרי של המהפכה המשפטית (18.2.23)

<https://m.ynet.co.il/Articles/rkc8syjpi>

- פודקאסט עם ד"ר יופי תירוש בנושא:

<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001440571>

הפעלה: הפרדות מעצימות ומחלישות

מטרות:

- א. לקדם שוויון בין המינים.
- ב. לחדד את ההבדל בין הפרדות בין נשים לגברים למטרות החלשה ושליטה לבין הפרדות למטרות העצמה של נשים.
- ג. לברר את המשמעויות של הצעות החוק להפרדות בין נשים לגברים העולות בימים אלו לדיון.

אמצעים:

- כרטיסייה מחולקת ל-4 ריבועים, בכל ריבוע מתואר סוג אחר של הפרדה בין נשים לגברים – כרטיסיה לכל משתתף משתתף/משתתפת. סוגי החלוקות מצורפות בדוגמה בהמשך.
- 4 כרטיסיות ריקות לכל משתתף/משתתפת וכלי כתיבה.
- בריסטול ועליו רשומים ארבעת סוגי החלוקה והשילוב בין גברים לנשים.

מהלך הפעילות:

1. מחלקים לכל משתתפת/משתתף כרטיסיה עם ארבעת סוגי חלוקה ושילוב בין נשים לגברים ואת ארבע הכרטיסיות הריקות. מניחים במרכז החדר את הבריסטול.
2. מבקשים מכל אחת/אחד לרשום בכרטיסיות הריקות אירועים המדגימים דוגמאות לחלוקות מפלות בין נשים לגברים וחלוקות מעצימות.
3. כל אחד/אחת מוזמן לבחור את אחד האירועים שרשמו בכרטיסיות ולהקריא אותם בפני חברי הקבוצה ולהניח אותם על הבריסטול במקום המתאים להם. אם יש התנגדות של אחת/אחד מחברי הקבוצה להצבת האירוע במקום שהונח, המתנגדים והמתנגדות יתבקשו להבהיר אותה לקבוצה וזו תצטרך לגבש עמדה משותפת לגבי המיקום הנכון של האירוע המתואר.
4. המשתתפים/משתתפות יתבקשו לבחון את התוצר המשותף שלהם ולגבש בעקבותיו הצעות חוק בנושא ההפרדה בין נשים לגברים במרחבים השונים.
5. דיון מסכם – מבקשים מכל משתתף ומשתתפת:
 - לתאר את מסקנותיהם מהדיון ולציין מתי לדעתם הפרדות נשים מגברים מעצימות את הנשים ומתי הן מחלישות אותן, מתי הן מעצימות את הגברים ומתי הן מחלישות אותם?
 - לסכם ולציין כיצד לדעתם אמורה החברה להתמודד עם תופעות ההחלשה?
 - לחקור מהן ההצעות העומדות בימים אלו על הפרק לחקיקה בנושא זה (אתר הכנסת, הצעות חוק); לגבש עמדה לגביהן בעקבות הדיון שהתקיים במליאת הקבוצה בעקבות הפעילות.

ברטיסייה של ארבעה סוגי הפרדה בין נשים לגברים

<p>הפרדה בין נשים לגברים המעצימה את הנשים ומקדמת את זכויותיהן ומעמדן. (דוגמה: קיום קבוצות נשים להעצמה)</p>	<p>הפרדה בין נשים לגברים המחלישה את הנשים ופוגעת במעמדן ובזכויותיהן. (דוגמה: הפרדת נשים וגברים באוטובוסים וישיבת נשים בחלקו האחורי)</p>
<p>שילוב בין נשים לגברים המעצים את הנשים ומקדם את זכויותיהן. (דוגמה: שיתוף שווה בכנסת ובוועדותיה)</p>	<p>שילוב בין נשים לגברים המחליש את הנשים ופוגע במעמדן ובזכויותיהן (דוגמה: שילוב בתחרויות ספורט).</p>

דוגמה לבריסטול עם הכותרות:

שילוב בין נשים לגברים המעצים את הנשים ומקדם את זכויותיהן	שילוב בין נשים לגברים המחליש את הנשים ופוגע במעמדן ובזכויותיהן	הפרדה בין נשים לגברים המעצימה את הנשים ומקדמת את זכויותיהן ומעמדן	הפרדה בין נשים לגברים המחלישה את הנשים ופוגעת במעמדן ובזכויותיהן

אנשי ונשות חינוך יקרים,

אנו מקווים שהפעילויות המוצעות בחוברת זו מועילות בימים אלו

של מחלוקת על דמותה של הדמוקרטיה הישראלית.

הינכם מוזמנים לשתף אותנו בהתנסות שלכם,

בחזקות ובבעיות שמצאתם בתכנית זו.

טלפון. 02-6448290 | 054-4448290

דוא"ל: info@adaminstitute.org.il

[/https://www.adaminstitute.org.il](https://www.adaminstitute.org.il)

מדרשת אדם, יער ירושלים, ת.ד. 3536, ירושלים 91033